

Zuid-Afrika: de probleemstelling

Een rechtstreekse en publieke discussie tussen een internationale instelling als de Wereldraad van Kerken en een internationaal opererende onderneming als de AMRO-bank, over een problematiek die beide zo na komt als de westerse economische betrokkenheid bij het apartheidsstelsel, verdient ook in *ESB* te worden gesignaleerd.

Het interessante van de uitvoerige brief die Dr. Van den Brink op 29 april jl. heeft gericht aan de Wereldraad is, dat hij het nogal simpele verzoek uit Genève, nl. dat de AMRO-bank zou willen afzien van eventuele toekomstige kredieten rechtstreeks aan „the South African government or its agencies”, beantwoordt in het licht van een maatschappijbeschouwing. Hij herformuleert in feite het probleem in de formele termen van deze sociale filosofie, met het gevolg dat „de concrete aspecten van het geval Zuid-Afrika buiten beschouwing” blijven, en de discussie wordt verlegd naar het vlak van de maatschappelijke procedure die door de Wereldraad is gevolgd.

Deze kant van het betoog van de AMRO-bank is teleurstellend. Men moet natuurlijk ten opzichte van een materieel probleem zijn eigen houding bepalen, maar men mag het probleem zelf in de discussie niet wegformaliseren en de formele kant ervan „principaal” noemen.

Aan de andere kant brengt de AMRO-bank het vraagstuk van de ondernemersverantwoordelijkheid, door dit in het kader te plaatsen van een maatschappijvisie, op een hoger plan, zodat de discussie wat dit aangaat een dienst wordt bewezen. In dit opzicht kan de brief van grote waarde blijken, mits zij niet als eind van alle tegenspraak, maar als opening van een fundamentele gedachtenwisseling wordt gezien. De geloofwaardigheid van de AMRO-bank zal hieruit blijken, dat zij zal inzien dat zij zelf aanleiding geeft tot een moeilijke, maar ook veelbelovende communicatie; anders zal haar stellingname ongetwijfeld worden uitgelegd als een rationalisatie van een a priori vaststaande onwil om het concrete verzoek op zijn merites te beoordelen. De geloofwaardigheid van de Wereldraad op haar beurt zal, hoewel hij moeilijk anders kan doen dan vaststellen dat de AMRO-bank nul op het request heeft gegeven zodat uit deze houding praktische consequenties kunnen voortvloeien, mede afhangen van een zorgvuldige beantwoording van de door de heer Van den Brink gezegde argumentatie.

De AMRO-bank formaliseert in haar brief aan de Wereldraad de zaak waar het omgaat aldus: „Ontdaan van bijkomstigheden komt de door u gevolgde weg hierop neer, dat een private organisatie, door uitoefening van dwang, haar denkbeelden aan anderen tracht op te dringen. (...) De dwang bestaat in de bedreiging van een of meer particuliere ondernemingen met acties die bezorgdheid aan deze ondernemingen toe te brengen”.

Dit laatste slaat op de oproep van de Wereldraad aan het publiek om op de banken in kwestie druk uit te oefenen ter beëindiging van de financiële steun aan het apartheidsregime.

Materieel-normatieve gezichtspunten dragen in deze visie per definitie een subjectief-willekeurig karakter; zij kunnen slechts worden aangedragen, en moeten dan ook worden *opgelegd*, door de *staat*. Dit kan niet anders, want *bedrijfsdoeleinden* gaan volgens de brief van de AMRO-bank geheel op in de *bedrijfsaard*. Materieel gesproken heeft de onderneming geen ander „doel” dan haar eigen continuïteit en expansie als commerciële instelling. Bijsturing van bedrijfsdoelen in materiële zin is dus slechts mogelijk van buiten af. De paradox is dan dat juist de liberaal roept om een sterke, en op den duur overmachtige overheid! Wie moet anders acht slaan op de externe effecten van het ondernemersoptreden; en wie moet spreken namens de ontrenten, die zich noch via de markt, noch via de politiek effectief kunnen laten horen?

Behalve door de overheid kan dit weliswaar gebeuren door de actiegroep, de kerk of welke „particuliere” organisatie ook. De actiegroep is een typisch en noodzakelijk complement van de negatieve externe effecten van commerciële beslissingen. Maar in dit verband valt op dat de maatschappijvisie van AMRO's raad van bestuur niet consistent is. Deze raad schijnt de mechanismen van de liberale maatschappij slechts eenzijdig te erkennen, nl. alleen voor zover zij in zijn eigen belang zijn. Wanneer de cliënt of de aandeelhouder wordt opgeroepen zijn invloed aan te wenden op het gedrag van de onderneming wordt dit door de AMRO-bank als „dwang” gezien. De bank suggereert duidelijk dat dit een oneigenlijk gebruik zou zijn van de regels voor het spel der vrije maatschappelijke krachten, alsof dit spel niet altijd in naam van de consumentensoevereïteit en de welvaart voor allen is aangeprezen.

De discussie is niet alleen interessant, maar ook dooernstig. Intussen meldt zich bij de AMRO-bank een tweede gesprekspartner uit de officiële oecumenische wereld. Juist onlangs kwam beschikbaar het rapport *Buitenlandse investeringen in zuidelijk Afrika* 1) van de Sectie Internationale Zaken van de Raad van Kerken in Nederland. Het moet, aldus dit advies, de kerk vooral gaan „om te komen tot intensief overleg met diegenen die in de eerste plaats vormgevers zijn van onze economische betrekkingen met zuidelijk Afrika: de belanghebbende ondernemers. Het doel moet zijn dat, wederzijds en gezamenlijk, inzicht in de situatie — die onze eigen situatie is — wordt bevorderd”.

R. L. Haan

1) De Horstink, Kon. Wilhelminalaan 17, Amersfoort.

Inhoud

<i>Dr. R. L. Haan:</i>	
Zuid-Afrika: de probleemstelling	585
Column	
Segmentatie op arbeidsmarkten, door <i>Drs. W. Siddré</i>	587
<i>Drs. F. W. J. Veltman:</i>	
De economische situatie in het Verenigd Koninkrijk en de perspectieven op middellange termijn	588
<i>J. Voet:</i>	
De Israëliëse economie	592
Geld- en kapitaalmarkt	
Enkele facetten van de rentemarge, door <i>Drs. J. C. Pranger</i>	595
Maatschappijspiegel	
Structuurnota gezondheidszorg, door <i>Drs. T. van der Grinten</i>	597
Ontwikkelingskroniek	
Stabilisatie exportopbrengsten ontwikkelingslanden, door <i>Drs. M. Hulsmán-Vejsová</i>	598
Boekennieuws	
Prof. Mr. G. H. A. Schut: Produktenaansprakelijkheid, door <i>Mr. O. E. Meijer</i>	601
Mededeling	603

Weet u wel dat het bar vervelend is om onderstaande bon steeds te moeten afdrukken.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....

ADRES: .....

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....

Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan: **ESB**,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 109,20 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 67,60
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 8408
t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch
Instituut te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.

Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen
Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Segmentatie op arbeidsmarkten

Het jaargangenmodel van Den Hartog en Tjan trekt zeer sterk de aandacht zowel in de wetenschappelijke wereld als ook in de politieke wereld. In deze kolom wil ik wijzen op één aspect van het model, dat mijns inziens verder uitgewerkt moet worden. Ik doel hierbij op de arbeidsmarkt in het model. Ik vind het jammer dat er niet meer aandacht besteed is aan de segmentatie van deze markt.

Segmentatie op arbeidsmarkten is geen nieuw begrip. Het idee van compartimenten, van gescheiden gedeelten op arbeidsmarkten, stamt reeds uit de tijd van Cairnes. Honderd jaar geleden schreef deze geboren theoreticus in zijn *Some leading principles of political economy newly expounded* reeds over „non-competing groups”. Zover mij bekend is, wel nieuw het idee om deze segmentatie (of balkanisatie, zoals Clark Kerr het verschijnsel in 1954 noemde) te verklaren. Segmentatie wordt dan een endogene variabele in plaats van, zoals tot voor kort, een exogene variabele. Vooral Harrison en Vietorisz hebben in een naar mijn smaak aantrekkelijk artikel in *The American Economic Review* 1) hun best gedaan om het ontstaan van compartimenten op arbeidsmarkten te verklaren.

Harrison en Vietorisz maken uitvoerig gebruik van terugkoppelingsmechanismen op de arbeidsmarkt. Zij onderscheiden daarbij positieve en negatieve terugkoppelingsmechanismen. En, misschien ietwat uitdagend en provocerend, dichten zij het werken met negatieve terugkoppelingseffecten vooral toe aan de traditionele, neoklassieke vakgenoten. Positieve terugkoppelingsmechanismen daarentegen maken nog te weinig deel uit van de standaard concepties van de economische theorie.

Hoe werken die terugkoppelingsmechanismen op de arbeidsmarkten?

Eerst een summier toelichting op de negatieve feedback-effecten. In sectoren en/of activiteiten met een hoog loonniveau (t.o.v. sectoren en/of activiteiten met een laag loonniveau) zullen meer kapitaalintensieve produktietechnieken gehanteerd worden. Deze substitutie van arbeid door kapitaal reduceert de vraag naar arbeid en, volgens standaard concepties, zou daardoor het loonniveau moeten dalen. De negatieve feedback bestaat dan ook hierin dat de geïnduceerde verandering van het loonniveau tegengesteld is aan de oorspronkelijke verandering. Onder bepaalde voorwaarden zal zo'n negatieve feedback het verbroken evenwicht kunnen herstellen. Immers, in sectoren en/of activiteiten met het lagere loonniveau zullen krachten optreden die het loonniveau omhoogdrücken. De loonniveaus in de twee activiteiten groeien naar elkaar. Convergentie en geen divergentie.

In het model van Den Hartog en Tjan is zoveel exogeen verondersteld dat de zojuist beschreven negatieve feedback-effecten niet eens kunnen werken. Zij nemen de terugkoppeling van de groter wordende structurele werkloosheid op de arbeidskosten niet in hun model op. Gesteld mag worden dat dit negatieve feedback-mechanisme waarschijnlijk niet eens meer werkt.

Divergentie kenmerkt processen met positieve terugkoppelingsmechanismen. Hoe werken die? Hoge beloningsvoeten (in groeiende sectoren en/of activiteiten) leiden daar tot arbeidsbesparende vernieuwingen. Door deze mechanisatie, die overigens vaak met horten en stoten plaatsvindt, kan de arbeidsproductiviteit sterk stijgen en daardoor opnieuw de loonvoet. Hierdoor ontstaan Schumpeteriaanse monopoliewinsten met een tijdelijk karakter. Deze winsten

worden uitgehouden als de prijzen van eindprodukten onder druk komen te staan. En dat gebeurt als de arbeidsbesparende innovaties bij concurrerende bedrijven gemeengoed worden. Deze winsten worden ook teruggedrongen door de blijvende opwaartse krachten, in groeiende sectoren, op het beloningsniveau. Het positieve feedback-effect bestaat dus hierin dat het initieel hoge beloningsniveau in de groeiende sectoren eef nog hoger beloningsniveau induceert. Deze stijgende arbeidskosten zullen ondernemers prikkelen tot arbeidsbesparende produktietechnieken. Daarmede voedt het proces zich zelf in de groeiende sectoren, terwijl er elders sprake is van stagnatie. Vandaar de divergentie.

Zoals gezegd analyseerden Den Hartog en Tjan de structurele ontwikkeling van de werkgelegenheid. Zij maakten daarvoor gebruik van een standaard jaargangenmodel. Aan de puur formele logica van het model zal niemand twijfelen; ook niet aan de uit het model volgende conclusie dat bij cet. par. hogere reële arbeidskosten de levensduur van het machinepark lager wordt en dat er derhalve uitstoot van machines en mensen plaatsvindt. Velen twijfelen eraan of deze analyse de werking van de Nederlandse arbeidsmarkten op de juiste wijze beschrijft en/of dit model zich wel leent voor het voeren van beleid. Uit het bovenstaande vloeit voort dat ik mij afvraag welke kwantitatieve invloed op de structurele werkloosheid de krachten hebben die Vietorisz en Harrison accentueren. In het bijzonder geloof ik dat het nuttig is om meer aandacht aan de positieve terugkoppelingseffecten te besteden en deze te verwerken in een multisectorale arbeidsmarkt.

Tenslotte nog één opmerking. Juist voor het zeer zomerse weekeinde van 8 juni, waarin ik deze kolom schreef, verklaarden 80 Nederlandse economen zich tegen Den Hartog en Tjan. Dat is uiteraard hun goed recht, maar het stuit mij tegen de borst dat wetenschappelijke publikaties worden aangevallen met handtekeningacties.

W. Siddré

1) Volume 63, no. 2, blz. 366-376.

De economische situatie in het Verenigd Koninkrijk en de perspectieven op middellange termijn

DRS. F. W. J. VELTMAN

De Britse regering wordt momenteel geconfronteerd met een combinatie van economische, sociale en politieke problemen, die haar weerga niet kent in de naoorlogse jaren. De economische problemen zijn kort samengevat: een stagnerende economische groei, loonstijgingen, die de tussen regering en vakbeweging overeengekomen normen verre overtreffen met als gevolg een inflatietempo van welhaast Latijnsamerikaanse proporties, snel stijgende werkloosheid en een onrustbarend tekort op het overheidsbudget. Het onvermogen van de regering om op basis van vrijwillige samenwerking met de werknemersorganisaties de looneisen te doen matigen, duidt op diepgaande sociale geschillen, die mede hun oorzaak vinden in het volkomen overleefde systeem van industriële verhoudingen. Tenslotte heeft het ter discussie stellen van het EG-lidmaatschap d.m.v. een referendum de scheiding der geesten binnen de regering ernstig verscherpt. Deze situatie heeft de laatste maanden een niet te verwaarlozen element van onzekerheid geïntroduceerd t.a.v. het toekomstige economische beleid. In dit artikel schenkt Drs. Veltman, medewerker bij het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam, aandacht aan de recente economische ontwikkelingen in het Verenigd Koninkrijk en de perspectieven tot 1980.

1. De uitgangspositie

Begin 1973 was de economische politiek, mede met het oog op het relatief hoge werkloosheidscijfer, gericht op een snelle expansie van de economie. De vooruitzichten hiertoe leken gunstig: de internationale conjunctuur bevond zich nog in een krachtige opgaande beweging, de geleidelijke depreciatie van het pond vormde een stimulans voor export-expansie en importsubstitutie, de lopende rekening vertoonde slechts een gering tekort en de inkomens en prijzen waren bevroren in het kader van de eerste fase van de eerder ingestelde anti-inflatiepolitiek. Het eerste halfjaar van 1973 vertoonde de economie dan ook een snelle expansie, waarbij vooral de groei van het exportvolume opviel. Desondanks ging deze ontwikkeling ten koste van het externe evenwicht, daar het importprijsspeil een ongekeerde stijging liet zien. In de tweede helft van 1973 liep het groeitempo van de economie echter scherp terug. Onder invloed van de afkoelende wereldconjunctuur werd de groei van het exportvolume drastisch gereduceerd. De groei van de consumptieve bestedingen kwam vrijwel geheel tot stilstand als gevolg van de sterke acceleratie van het inflatietempo, die resulteerde in een stagnatie van de reële besteedbare inkomens. De versnelling van het prijsstijgingstempo moet geweten worden aan een versoepeling van het stringente inkomens- en prijsbeheersingsbeleid (fase II en III van het anti-inflatieprogramma) en aan de voortdurende stijging van de invoerprijzen. Deze weinig florissante situatie verslechterde eind 1973 nog aanzienlijk door twee factoren:

- de oliecrisis, die resulteerde in een verviervoudiging van de olieprijsen. Het gevolg was een snelle toeneming van het tekort op de lopende rekening en een krachtige impuls voor de binnenlandse inflatie;
- de toenemende arbeidsonrust als gevolg van de politieke strijd tussen de toenmalige conservatieve regering en de vakbeweging over het te voeren prijs- en inkomensbeleid, hetgeen culmineerde in het instellen van een driedaagse werkweek in het eerste kwartaal van 1974.

De begin 1974 gehouden nationale verkiezingen brachten

een socialistische minderheidsregering aan de macht, die er in oktober in slaagde door nieuwe verkiezingen een geringe meerderheid in het Lagerhuis te verwerven. De nieuwe regering verwierp het op matiging van de loonstijging gerichte inkomensbeleid van de conservatieve regering. Zij sloot daarentegen een, op basis van vrijwilligheid na te leven, loonakkoord met de vakbeweging (het Sociale Contract): de vakbeweging zou haar looneisen beperken tot de handhaving van de reële inkomens en meewerken aan een verbetering van de arbeidsverhoudingen in ruil voor het streven van de regering naar een rechtvaardiger inkomensverdeling.

2. De recente economische ontwikkeling

2.1. Conjunctuur

Na de installatie van de Labourregering werd in maart 1974 de driedaagse werkweek beëindigd. De industriële productie, die in het eerste kwartaal van 1974 een verrassend geringe daling vertoonde, wist zich hierna geleidelijk te herstellen en bereikte medio 1974 weer het gemiddelde niveau van 1973. Hierna zette echter weer een ontwikkeling in neerwaartse richting in met als gevolg, dat het gemiddelde produktieniveau in 1974 ruim 2% beneden dat in het voorgaande jaar lag. In de eerste maanden van 1975 zette deze afkalvende trend zich langzaam voort.

Als gevolg van de verflauwing van de industriële activiteit vertoont het werkloosheidscijfer sinds medio 1974 een ononderbroken stijging. Sinds de jaarwisseling is echter een acceleratie in deze ontwikkeling waar te nemen, die niet verklaard kan worden door de daling van de productie. De oorzaak moet worden gezocht in het feit, dat het bedrijfsleven, gedwongen door de krachtige loonstijgingen, waar mogelijk op de factor arbeid tracht te bezuinigen. De verviervoudiging van het aantal werktijdverkortingen sinds december vorig jaar geeft weinig reden tot optimisme t.a.v. het toekomstige verloop van de werkgelegenheid. Het ligt dan ook in de lijn der verwachtingen, dat tegen het eind van

dit jaar een miljoen werknemers als werkloos geregistreerd zullen staan (d.i. 4% van de beroepsbevolking).

Het reële BNP vertoonde vorig jaar, na een forse groei in 1973, een zij het geringe daling. Dit resultaat is te wijten aan de uiteenlopende ontwikkeling van de diverse bestedingscomponenten.

De particuliere consumptie wist zich vrijwel te handhaven op het niveau van 1973. Weliswaar vertoonde deze in de eerste helft van het jaar een achteruitgang ten gevolge van de daling van de reële inkomens tijdens de driedaagse werkweek, doch dit werd ten dele gecompenseerd door een vermindering van de gezinsbesparingen. In het tweede halfjaar van 1974 wist de consumptie zich te herstellen onder invloed van forse loonstijgingen en licht stimulerende overheidsmaatregelen.

De bruto investeringen in vaste activa van de particuliere sector namen in 1974 sterk af (- 5%), hetgeen vooral werd veroorzaakt door een scherpe daling van de investeringen in de woningbouw. Ook de bedrijfsinvesteringen in outillage vertoonden een volumedaling. Verantwoordelijk voor de absolute achteruitgang van de bedrijfsinvesteringen waren:

- de voor het grootste deel van het jaar geldende zeer strenge prijsbeheersing. Onder meer mocht slechts 50% van de optredende loonstijging doorberekend worden in de prijzen, terwijl aanvankelijk de grondstoffenprijzen en later de lonen sterk toenamen;
- de verhoging van de vennootschapsbelasting met 2 percent-punten tot 52%;
- de in de loop van het jaar steeds verder verslechterende afzetverwachtingen.

Ten gevolge van het prijsbeleid en de sterke toeneming van de loonkosten kwam het bedrijfsleven in de loop van het jaar voor aanzienlijke liquiditeitsproblemen te staan. De regering trachtte in de herfst deze situatie te verbeteren door een lastenverlichting van circa £ 1,5 mrd. De belangrijkste maatregelen waren een versoepeling van de prijsbeheersing (doorberekening van 80% van de loonstijging in plaats van 50%) en fiscale tegemoetkomingen bij boekwinsten op voorraden. Als gevolg van deze maatregelen verbeterde de liquiditeitspositie enigszins. Deze ontwikkeling zette zich in het eerste kwartaal van 1975 voort door een verdere afname van de investeringen in vaste activa, het afbreken van voorraden en de daling van de rentetarieven.

Het exportvolume vertoonde vorig jaar een krachtige toeneming (+ 5,6%), die zich echter geheel concentreerde in de eerste drie kwartalen. Het laatste kwartaal vertoonde een lichte daling. Dit, gezien de mondiale conjunctuurverslechtering, uitstekend resultaat moet toegeschreven worden aan de verbetering van de Britse concurrentiepositie en de forse stijging van de export naar de olie-exporterende landen.

Ook in het eerste kwartaal van dit jaar nam het reële BNP niet toe. De stijging van de particuliere consumptie, overheidsbestedingen en netto exporten werd geheel gecompenseerd door een verdere daling van de investeringen in vaste activa en de voorraden.

2.2. Prijzen, lonen en winsten

Zowel het loon- als het prijsniveau stegen in 1974 met resp. 20% en 16% fors. Waren in het eerste kwartaal van 1974 de grond- en brandstoffenprijzen de belangrijkste gangmakers van de inflatie, hierna namen de lonen deze rol over.

Begin 1975 wisten de mijnwerkers een loonsverbetering af te dwingen van 30%. Hoewel de vakbonden betoogden, dat het hier een uitzonderingsgeval betrof, dat ten dele beoogde een vermeende loonachterstand te corrigeren, werd de vrees, dat dit cijfer als uitgangsnorm voor nog komende loononderhandelingen zou dienen, als spoedig bewaarheid. Als gevolg hiervan lagen de basisurlonen in maart reeds 32% boven het niveau van maart 1974, terwijl de prijsstijging in dezelfde periode 21% bedroeg. Uit deze divergerende

ontwikkeling tussen lonen en prijzen valt te concluderen, dat de afspraak zoals neergelegd in het Sociale Contract, dat de lonen niet méér zouden stijgen dan noodzakelijk zou zijn om de reële inkomens te handhaven, een volledig dode letter is gebleven.

Tabel 1. De ontwikkeling van het kapitaaltaandeel in het nationale inkomen en van het kapitaalrendement (vóór belastingen; %)

	1963-1969	1970	1971	1972	1973
Kapitaaltaandeel a)	17,0	13,6	13,5	13,4	12,6
Kapitaalrendement b):					
alle bedrijven	9,3	5,6	5,6	5,7	5,0
industriële en commerciële ondernemingen	10,5	6,9	6,8	7,1	6,5

a) Na toerekening van depreciatie en voorraadwaardering aan de beide inkomenscategoriën.

b) Bruto winst als % van de tegen vervangingswaarde gecalculerde vast en vlottende kapitaalgoederenvoorraad.

Bron: National Institute Economic Review, februari 1975.

De bruto winsten van bedrijven namen vorig jaar toe met ca. 14% (vóór afschrijvingen; incl. boekwinsten op voorraden). Wanneer men alleen naar de particuliere ondernemingen kijkt, hetgeen aanzienlijk realistischer is, gezien de forse subsidiëring van overheidsondernemingen, dan wordt het cijfer ruim 11%. In beide gevallen bleef de groei van de bruto winst sterk achter bij het prijsstijgingstempo. Deze situatie levert nog een aanzienlijk somberder beeld op, wanneer men de vennootschapsbelasting in de beschouwing betreft. Tabel 1 laat zien, dat het kapitaaltaandeel in het nationale inkomen en het (macro-)kapitaalrendement zich de laatste jaren aanzienlijk beneden het gemiddelde niveau van 1963-1969 bevonden. Kon in 1973 een forse achteruitgang in beide grootheden geconstateerd worden, voor 1974 moet de situatie nog aanzienlijk verslechterd zijn onder invloed van de hierboven geschetste winstontwikkeling. In dit licht gezien mag het geen verbazing wekken, dat de investeringsgeneigdheid sterk is afgenomen.

2.3. Het budget 1975/1976

De conservatieve regeling liet over de budgetperiode 1973/1974 een netto financieringsbehoefte 1) na van £ 4,5 mrd. De Labour-minister van Financiën Healey wilde dit bedrag in het daaropvolgende budgetjaar aanzienlijk reduceren. Het tekort is echter sindsdien voortdurend toegenomen en werd vlak voor de presentatie van het jongste budget geraamd op £ 10,3 mrd. voor de budgetperiode 1975/1976. Deze sterke toeneming van het financieringstekort moet voor een groot deel worden toegeschreven aan de loon- en prijsstijgingen. De overheid vormt immers een zeer arbeidsintensieve sector, waar loonstijgingen nauwelijks enige compensatie ondervinden uit hoofde van produktiviteitsstijging. Voor het budgetjaar 1974/1975 kon echter een deel van het budgettekort verdedigd worden door te wijzen op de noodzaak om het deflatoire effect van de aardolieprijsstijgingen op de particuliere sector teniet te doen. Om het excessieve financieringstekort te verminderen stonden Healey twee mogelijkheden ter beschikking: reductie van de overheidsbestedingen of het vergroten van de overheidsinkomsten door middel van het aandraaien van de belastingschroef. Hij koos overwegend voor de laatste oplossing: de tarieven voor de inkomstenbelasting worden verhoogd, het hoogste BTW-tarief zal voortaan gelden voor een breed scala van duurzame consumptiegoederen, diverse ac-

1) Dit is niet hetzelfde als het tekort op het overheidsbudget. De netto financieringsbehoefte omvat het budgettekort en het bedrag, dat de overheid moet lenen om leningen aan andere sectoren te kunnen verstrekken.

cijnzen, alsmede de tarieven van de wegenbelasting worden verhoogd en de subsidies aan de genationaliseerde industrieën (1974/1975: £ 550 mln.) moeten in de loop van een jaar tot nul gereduceerd zijn.

Het totale maatregelenpakket zal de geraamde financieringsbehoefte van de overheid terugbrengen tot £ 9,1 mrd. Vanuit bestedingsoogpunt moeten de genomen maatregelen als licht deflatorisch aangemerkt worden, hetgeen een gunstige invloed kan hebben op de externe positie. Het gevaar bestaat echter, dat de werknemers de stijging van de inkomstenbelasting zullen trachten af te wentelen op de werkgevers. Nog sterker geldt dit voor de verhoging van de indirecte belastingen. Deze zal naar schatting het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie met ca. 3% doen stijgen. In dit opzicht draagt het budget een inflatoir karakter. Het is zeer de vraag, of de regering erin zal slagen het budgettekort te reduceren, vooral gezien de ongebreidelde expansie van de uitgaven van de lagere overheid. Er moet dan ook ernstig rekening worden gehouden met een noodgedwongen drastische beperking van de overheidsuitgaven in de tweede helft van het jaar.

2.4. Externe positie

Het tekort op de handelsbalans nam in 1974 sterk toe als gevolg van een toename van het tekort zowel op de „olie-rekening” als op de handelsbalans exclusief aardolie.

Tabel 2. Lopende rekening van de betalingsbalans (£ mrd.)

	1973	1974	1975 (jan.-apr.)
Handelsbalans	- 2,3	- 5,3	- 1,0
w.v. aardolie en -produkten	- 0,9	- 3,5	- 1,0
overig	- 1,4	- 1,8	—
Onzichtbaar verkeer	+ 1,2	+ 1,4	+ 0,5
Lopende rekening	- 1,1	- 3,9	- 0,5

Bron: *Monthly Digest of Statistics*.

De belangrijkste oorzaak van deze ontwikkeling vormde de stijging van het importprijsspeil (56%), die bijna twee keer zo groot was als die van de exportprijzen. In de eerste maanden van 1975 vertoonde de handelsbalans een sterke verbetering. De oorzaak hiervan was van drieërlei aard:

- de ruilvoet vertoonde een verbetering, doordat het exportprijsspeil sterker steeg dan het importprijsspeil;
- het exportvolume vertoonde een flink herstel na de daling in het laatste kwartaal van 1974;
- onder invloed van de neergaande conjunctuur nam het importvolume fors af.

Het tekort op de lopende rekening kon in 1974 vrij gemakkelijk gefinancierd worden. De belangrijkste posten in de kapitaalvoer werden gevormd door de toeneming van de sterlingtegoeden van de olie-exporterende landen (+ £ 2,2 mrd., waarvan ca. 75% werd uitgezet in kortlopende beleggingen) en leningen door de centrale overheid en de publieke sector op de Eurovalutamarkt. Ook in de eerste maanden van 1975 leverde de financiering geen problemen op.

3. De economische ontwikkeling op middellange termijn

3.1. Externe economische invloeden

Aan de huidige mondiale conjunctuurdaling zal vermoedelijk op z'n vroegst in de loop van het tweede halfjaar van 1975 een einde komen. Met name in West-Duitsland en de Verenigde Staten is onder invloed van de daar genomen conjunctuurstimulerende maatregelen dan een conjunctuurherstel mogelijk, dat zich in 1976 kan voortzetten. Eerst in 1976 biedt de buitenlandse vraag betere perspectieven.

Het is echter de vraag in hoeverre het Verenigd Koninkrijk van deze ontwikkeling kan profiteren.

Tabel 3. Relatieve exportprijzen in de verwerkende industrie (herleid tot VS-dollars; 1970 = 100)

	(1) Prijzen Verenigd Koninkrijk	(2) Prijzen overige landen	(3) Relatieve prijs Ver. Koninkrijk ((1)/(2) x 100)	(4) Aandeel Ver- enigd Koninkrijk in wereldexport van fabrikaten (%)
1964	89	87	102	14,4
1965	92	89	103	13,9
1966	96	89	108	13,4
1967	95	90	106	12,3
1968	90	91	99	11,6
1969	93	92	101	11,3
1970	100	100	100	10,8
1971	107	105	102	10,9
1972	116	114	103	10,0
1973	127	134	95	9,4
1974 a)	152	160	95	8,8

a) Schatting.

Bron: *National Institute Economic Review*.

Uit tabel 3 blijkt, dat het aandeel van het Verenigd Koninkrijk in de wereldexport van fabrikaten een vrijwel ononderbroken daling vertoont. Kon in de periode 1964-1972 deze ontwikkeling althans ten dele worden toegeschreven aan een ongunstige relatieve prijspositie, daarna leverde de depreciatie van het pond voldoende compensatie voor de krachtige prijsstijgingen. Desalniettemin bleef het Engelse aandeel in de wereldexport dalen. Deze ontwikkeling kan niet toegeschreven worden aan een achterblijvende groei van de Britse exportmarkten. Deze vertoonden in 1973-1974 namelijk een expansie, die zelfs licht boven het gemiddelde van de OECD-landen lag. De werkelijke oorzaak moet vermoedelijk gezocht worden in de frequent voorkomende afleveringsproblemen, die mede het gevolg zijn van het excessief hoge aantal manuren dat verloren gaat door industriële conflicten.

Thans speelt hiernaast de inflatie een grote rol, die zich reeds aanzienlijk boven het niveau van de andere industriële landen bevindt en nog steeds accelereert, terwijl in de overige industriële landen juist een vermindering van het prijsstijgingstempo valt te constateren. Hoewel de recente forse depreciatie van het pond een flinke verlichting voor de exporteurs betekende, zal in de toekomst, gezien het verschil in inflatietempo, een verdere daling van het pond noodzakelijk zijn om de Britse concurrentiepositie te handhaven. Hierdoor zullen de invoerprijzen echter opnieuw gaan stijgen.

3.2. De Noordzee-aardolieproductie

Het Verenigd Koninkrijk is voor ca. 50% van zijn energiebehoefte afhankelijk van aardolie, welke tot op heden volledig moest worden geïmporteerd (in 1973 circa 110 mln. ton). De Engelse aardoliereserves bieden echter de mogelijkheid het tekort op de olierekening in de toekomst geleidelijk af te bouwen. De aardoliereserves worden op ca. 4 mrd. ton geschat, waardoor rond 1985 een olieproductie van 150-175 mln. ton mogelijk is. Als gevolg van technische tegenslagen is het winningsprogramma vertraagd. Hoewel in de loop van dit jaar de eerste olie aan land zal worden gebracht, zal de hoeveelheid te gering zijn om een concrete bijdrage aan de energievoorziening te leveren.

Bij handhaving van de reële aardolieprijs uit 1974 zal de besparing op de olierekening van de handelsbalans ten gevolge van de oliewinning op de Noordzee geleidelijk oplopen van £ 500 mln. in 1976 tot ca. £ 4 mrd. in 1980. Ook bij een enigszins dalende reële aardolieprijs zal een besparing op de olierekening gerealiseerd worden. Immers, enerzijds nemen de kosten van de ingevoerde aardolie af, terwijl anderzijds de Britse aardolieproductie rendabel kan blijven als de stijging van de kostprijs van een barrel Noordzee-olie

binnen de perken blijft. Onder de veronderstelling, dat het tekort op de handelsbalans exclusief aardolie in de eerstkomende 2 jaar weggewerkt kan worden, zal de lopende rekening van de Engelse betalingsbalans aan het eind van de jaren zeventig een gering overschot kunnen vertonen.

3.3. Binnenlandse ontwikkelingen

Zoals eerder geschetst, heeft het Verenigd Koninkrijk een ongunstige uitgangspositie voor verdere economische ontwikkeling. Het Sociale Contract is een mislukking gebleken: de vakbeweging heeft zich niet tevreden willen stellen met een reële inkomenshandhaving. Hoewel ook de overkoepelende vakcentrale TUC zich verontrust betoont over de loonontwikkeling en bij de aangesloten vakbonden aandringt op matiging, zijn er geen indicaties, dat de bonden op korte termijn hun beleid willen wijzigen: de looneisen van 1,4 mln. werknemers, waarover in de zomermaanden onderhandeld moet worden, bedragen ca. 34%. De regering heeft meermalen uitdrukkelijk verklaard geen loonstop te willen invoeren. Wél worden op dit moment voorbereidingen getroffen voor een gespreksronde met de werkgevers en -nemers, die zal gaan over de vervanging van het Sociale Contract door een nieuwe loonpolitiek.

Als gevolg van de looneisen, de verhoging van de indirecte belastingen en het afbreken van subsidies aan genationaliseerde bedrijven zal de inflatie nog verder versnellen. Pas in de loop van de tweede helft van 1975 kan een vertraging van het loon- en daarmee prijsstijgingstempo verwacht worden onder invloed van de snel stijgende werkloosheid. De inflatie, de hoge werkloosheid en werktijdverkortingen zullen ervoor zorgen, dat de reële beschikbare inkomens slechts in geringe mate zullen toenemen. Dit, gevoegd bij een terughoudende consumptiegeneigdheid, zal resulteren in een stagnerende consumptie in 1975. De bruto investeringen in vaste activa zullen onder invloed van de weinig rooskleurige afzetverwachtingen in binnen- en buitenland een krachtige achteruitgang vertonen. Weliswaar zullen de overheidsbestedingen nog enige groei vertonen, maar een reductie van de overheidsbestedingen in de tweede helft van het jaar behoort tot de reële mogelijkheden. De Britse recessie zal derhalve in 1975 onverminderd doorzetten.

De perspectieven voor 1976 worden in belangrijke mate bepaald door de vraag in hoeverre de regering erin zal slagen om de inflatie te bedwingen. Mocht een nieuwe loonovereenkomst tussen regering, werkgevers en -nemers niet tot het gewenste resultaat leiden, dan moet krachtige overheidsinterventie in de loonontwikkeling niet uitgesloten worden.

Vooraf door de opvoering van de aardolieproductie kan het tekort op de lopende rekening al rond 1977 aanzienlijk zijn teruggebracht. In de periode 1977-1980 wordt dan een licht aantrekken van de binnenlandse bestedingen mogelijk.

3.4. De Europese Gemeenschap

Op 5 juni jl. werd een referendum gehouden over de voortzetting van het Britse lidmaatschap van de EG. Daar een grote meerderheid der kiezers zich uitsprak vóór de EG, lijkt het geen twijfel, dat het parlement deze uitspraak zal legaliseren. De afgelopen maanden is een felle strijd gevoerd tussen de voor- en tegenstanders van de EG. De economische argumenten van de laatsten concentreerden zich in hoofdzaak op de handelsbalans en de voedselprijzen, die t.g.v. de toetreding tot de EG een voor Engeland ongunstige wending zouden hebben genomen. Inderdaad zijn de voedselprijzen in de EG het afgelopen jaar krachtig toegenomen. Een aanzienlijk sterkere prijsstijging kon echter worden gesignaleerd op de wereldmarkt met als gevolg, dat de Britten een groot deel van hun voedselaankopen, die voorheen op de goedkopere wereldmarkt gedaan werden, verlegden naar de Euromarkt.

Zijn hiermee de tegenargumenten reeds ten dele weersproken, ook een uitvoerige studie van het National Institute of

Economic and Social Research heeft geen enkele invloed kunnen lokaliseren van het EG-lidmaatschap op de handelsbalans en de voedselprijzen. Dezelfde studie komt tot de conclusie, dat de totale economische kosten van toetreding voor Engeland vermoedelijk zelfs kleiner geweest zijn dan die voor andere leden. Hiertegenover staat, dat, in zoverre van kosten sprake is, deze niet volledig gecompenseerd kunnen worden door beëindiging van het EG-lidmaatschap. Een deel hiervan wordt namelijk gevormd door het verlies van de oude preferentiële banden met het Gemenebest en de EFTA. Het is niet waarschijnlijk, dat deze banden hersteld zouden kunnen worden. Daarnaast speelt een rol, dat buitenlandse investeringen in het Verenigd Koninkrijk, met het oogmerk om een uitvalsbasis voor de Euromarkt te creëren, hun aantrekkelijkheid grotendeels zullen verliezen.

De voordelen van de continuering van het lidmaatschap zijn meer dynamisch van aard en moeten gezocht worden in het feit, dat de EG een aanzienlijk grotere en tevens sneller groeiende markt oplevert. Dit argument wint nog aan kracht, wanneer men zich realiseert, dat de wereldhandelsverhoudingen in toenemende mate protectionistische trekken vertonen. Dit maakt het opereren binnen een grotere eenheid, waarbinnen het land zelf het beleid mede kan bepalen, aantrekkelijker.

In welke mate het Verenigd Koninkrijk deze dynamische voordelen zal kunnen uitbuiten, is echter sterk afhankelijk van de vraag of het land binnenslands orde op zaken zal weten te stellen.

4. Besluit

Resumerend kan worden gesteld, dat de recessie in de loop van 1975 nog aan kracht zal winnen en zich tot in 1976 zal voortzetten. Een duurzame opleving van de conjunctuur, op gang gebracht door het aantrekken van het exportvolume, moet alleen mogelijk geacht worden als de Britse concurrentiepositie gehandhaafd blijft door verdere depreciatie van het pond in 1975 en 1976 bij een gelijktijdig terugdringen van het inflatietempo.

Het welvaartsniveau in het Verenigd Koninkrijk zal voor eerst dan ook geen verbetering laten zien. Eerst in 1977 of 1978 zal het reële BNP weer een toeneming van enige betekenis kunnen vertonen. De externe positie kan in 1975 aanzienlijk verbeteren, vooral onder invloed van de volumedaling van de invoer en de verbetering van de ruilvoet. In 1976 kan deze ontwikkeling zich onder invloed van de voortdurende recessie voortzetten, terwijl hierna de aardolieproductie een belangrijke bijdrage zal leveren. Rond 1980 zal de lopende rekening vermoedelijk in evenwiel zijn. De verbetering van de lopende rekening is evenwel onvoldoende om de aflossing van het geleende buitenlandse kapitaal mogelijk te maken. Herfinanciering van de aflopende leningen en een verdere opvoering van de aardolieproductie na 1980 kunnen echter uitkomst bieden.

F. W. J. Veltman

Behoeft uw staf uitbreiding?

Verzuimt dan niet ESB voor uw oproep in te schakelen.

ESB biedt u een grote trefzekerheid, óók bij aspirant-leidinggevende functionarissen in de commerciële, administratieve of aanverwante sectoren.

Adv.-afd ESB
Postbus 42
SCHIEDAM

De Israëlische economie

J. VOET

Hoewel het een bezoeker aan Israël nauwelijks zal opvallen, verkeert deze staat in ernstige economische moeilijkheden. Dit blijkt bijv. uit een oplopende staatsschuld, een te passieve handelsbalans en een inflatie van maar liefst 56% in 1974. De oorzaken van die problemen zijn de immigratiekosten, een oververhitte economie en uiteraard de militaire inspanningen vanaf het ontstaan van de staat Israël. In dit artikel schenkt J. Voet, Nederlands consul in Tel Aviv, aandacht aan Israëls economische problemen, na het geven van een korte historische schets.

Wij schrijven 1948. In de ruime bestuurskamer van de machtige „Bank of America” in San Francisco heerst stilte. De leningaansvraag van het jonge Israël is zo juist besproken. De voornaamste „loan officers” hebben het vóór en tegen van een lening aan de staat, die nauwelijks bestaat en door vele vijanden wordt bedreigd, besproken. Het woord, het beslissende woord, is thans aan de voorzitter: de reeds bij zijn leven legendarisch geworden Giannini. Deze kijkt voor zich heen, wikt en weegt om tenslotte de beroemd geworden woorden te mompelen: „*The jews will pay!*”. Het pleit is beslecht. Israël krijgt zijn lening. Mede dank zij de financiële steun, die miljoenen joden Israël gaven en geven, is deze schuld inmiddels al lang terugbetaald. Ook in wijdere zin zijn de profetische woorden van Giannini bewaarheid. De joden, ditmaal voornamelijk zij die reeds in Israël gevestigd zijn, bleken bereid de zware prijs te betalen, die blijkbaar onverbrekkelijk verbonden is aan het bezit van een eigen staat.

Ruim vijftig jaar voordien kwam in Bazel het eerste zionistencongres bijeen, dat de, door de eeuwen heen nooit opgegeven, wens van de joden terug te keren naar het Heilige Land moderne vormen gaf. Voordien hadden aanzienlijke joden als Baron Edmond de Rothschild en Baron M. Hirsch financiële organisaties in het leven geroepen om de kolonisatie van joden in het toenmalige Turkse rijk, maar ook in andere landen, te bevorderen. De zionistische beweging richtte in 1899 de Jewish Colonial Trust op, die het financiële en economische apparaat diende te scheppen voor het joodse nationale tehuis. Reeds de zogenaamde „founding fathers”, de grondleggers van het joodse gemenebest, voorsagen, dat er veel geld nodig zou zijn voor de opbouw van de staat. In Herzls „Jodenstaat” werd de nadruk gelegd op de grote kapitalen die beschikbaar moesten worden gesteld voor de kolonisatie van het nieuwe land. Daarbij werd vooral gedacht aan het eigenlijke doel van deze kolonisatie: de joden een normaal volk te doen worden, dat als alle andere volken zoveel mogelijk zelf voortbrengt wat het verbruikt. De meeste zionisten waren ervan doordrongen, dat de uit-

zonderlijke positie van het joodse volk: verspreid te zijn onder andere volken, hen gedwongen had tot een abnormale beroepsopbouw. Te veel joden verdienden de kost in de handel en in de vrije beroepen. Te weinig joden waren werkzaam in de industrie. Joodse boeren waren een bijna onbekend artikel. In eigen land diende men boer, visser, bouwvakker en fabrieksarbeider te worden.

De kolonisatie in deze zin kreeg een belangrijke impuls door de bekende Balfour-declaratie van 1917, waarin de toenmalige Engelse regering verklaarde de oprichting in Palestina van een nationaal tehuis voor het Joodse Volk te zullen bevorderen. Toen na de eerste wereldoorlog Engeland het mandaat over het inmiddels van Turkije afgesplitste gebied Palestina aanvaardde, kwam de kolonisatie in werkelijkheid op gang. In golven, samenhangend met de positie van de joden in Europa en de vervolgingen waaraan zij waren blootgesteld, trokken Oost- en Middel-Europese joden naar het Heilige Land. Polen leverde het voornaamste contingent. Na 1933 werd de immigratie versterkt door de meer welgestelde joden uit Duitsland, die soms voor de opbouw van het land aanzienlijke kapitalen met zich mee brachten. Deze bijdrage was belangrijk, maar desondanks was veel meer geld nodig voor de herscholing en voor het oprichten van landbouwnederzettingen. Toen zuinige Hollandse zionisten zich bij de president der wereldorganisatie, Professor Chaim Weizmann, beklagden over deze handen vol geld kostende kolonisatie, zou de latere president van Israël geantwoord hebben: „Mijne heren, ik ben geen econoom. Zoals U weet, ben ik chemicus van beroep. Als scheikundige weet ik, dat processen meestal slechts tot stand komen als veel energie, voornamelijk hitte, wordt toegevoegd. Mischien is geld de energie van het kolonisatieproces”.

Primitieve economie

Bij de aanvang van de tweede wereldoorlog woonden ruim 600.000 joden in Palestina, die merendeels slechts op uiterst karige wijze in hun levensonderhoud konden voorzien door, wat men thans, een vrij primitieve economie zou noemen. De krijgsv verrichtingen gaven de industrialisatie van het toenmalige Palestina een belangrijke impuls, doordat de geallieerde legers zoveel mogelijk opdrachten plaatsten. Ten tijde van de uitroeping van de Staat in 1948 waren er 650.000 joden in Israël. Door een langdurige en uiterst bloedige krijg — er vielen verhoudingsgewijs ongeveer vijfmaal zoveel slachtoffers als in de recente oktoberoorlog — was de economie ontredderd. Het enthousiasme om naar Israël te gaan, kende echter geen grenzen. In enkele jaren verdubbelde de bevolking. Dit werd ten dele veroorzaakt door de gedwongen emigratie van de joden uit de omringende Arabische landen, wier positie daar onhoudbaar was geworden. De lasten, die deze massa-immigratie op de jonge staat legde, waren bijna ondragelijk. Ofschoon de steun uit het buitenland, naar de maatstaven van die dagen, ruim vloeyde, zagen

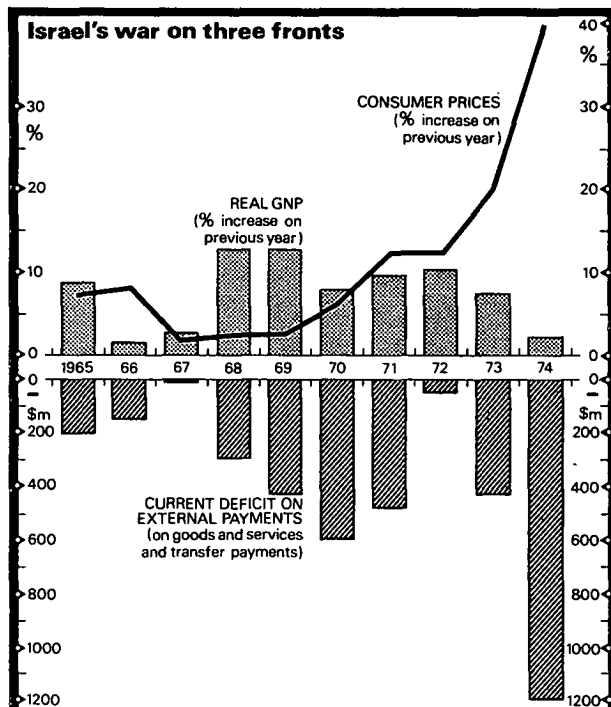
de Israëli's zich genoodzaakt de buikriem in die jaren sterk aan te snoeren om de mensenstroom enigermate te kunnen verwerken. Een drastische levensmiddelendistributie werd ingevoerd. Er was van alles tekort. Desondanks konden vele nieuwkomers slechts op zeer sobere wijze worden gevoed en gehuisvest. Tienduizenden van hen woonden jarenlang in tenten.

De economie kwam maar moeilijk op toeren. Er was dringend gebrek aan kapitaal. De Duitse „Bundesrepublik” kwam te hulp met de zogenaamde „Herstelbetalingen”. Van 1952 af werden veertien jaar lang jaarlijkse bijdragen tot een totaal van DM 3.450 mln. ter beschikking gesteld voor de opbouw van het land, dat een vluchthaven was geworden voor honderdduizenden slachtoffers van de Naziterreur. Deze aanzienlijke bedragen stelden Israël in staat de industriële uitrusting sterk uit te breiden, een handelsvloot aan te kopen, de apparatuur aan te schaffen voor het ontginnen van kopermijnen en de mineralenwinning aan de Dode Zee. Bovendien gingen de persoonlijke schadevergoedingen en pensioenen aan personen, die vroeger in Duitsland hadden gewoond, in ruime mate vloeien. Hetzelfde bleek het geval met andere „unrequisted payments”, giften van joden en anderen uit het buitenland, „grants” op cultureel en andere gebied van de Verenigde Staten. Een fikse bijdrage tot de financiering van de opbouw leverde ook de zogenaamde „bonds drive”, de verkoop van dollarobligaties tegen een lage rente aan vrienden van de Staat. Honderden miljoenen dollars werden op deze wijze gemobiliseerd. Ondanks deze uiterst belangrijke hulp bleef de financiële positie van Israël de eerste decennia van zijn bestaan benard. De uitgaven voor de immigratie namen weliswaar af, maar daarvoor traden in de plaats de nog grotere kosten van de verdediging van het land. De met sprongen stijgende produktie kon daarmee geen gelijke tred houden. Een sterke toename van de schuldenlast was het onvermijdelijke gevolg. Dit veroorzaakte uit de aard der zaak een toenemende inflatie. Hierdoor bleek het noodzakelijk door opeenvolgende devaluaties de waarde van het Israël-pond drastisch te verminderen. Waren er in 1948 drie dollars nodig voor de aankoop van één Israëli'sch pond, thans is US \$ 1 gelijk aan IL. 6. Een vermindering tot op één achtentiende van de oorspronkelijke waarde. (In guldens gerekend is deze daling nog drastischer: tot op één vijf en twintigste).

Ommekeer

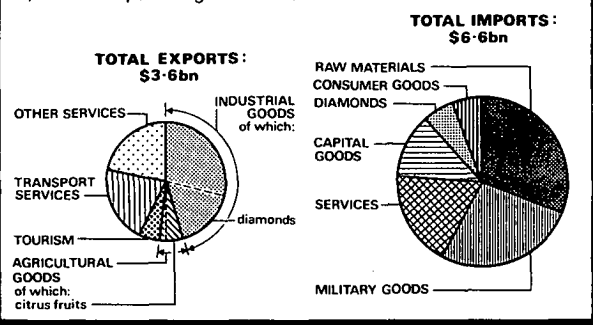
De zesdagenoorlog bracht aanvankelijk een ommekeer. De optimistische stemming, die na de snelle overwinningen van de Israëli'sche strijdkrachten was ontstaan, deden vooral de buitenlandse investeringen sterk toenemen. Daardoor steeg de reserve aan vreemde valuta, immer de Achilleshiel der Israëli'sche economie, ondanks de grote defensie-uitgaven, sterk. De oktoberoorlog in 1973 bracht echter een ontgoocheling. Israël's militaire positie bleek minder onaantastbaar dan men had gedacht. Het optimisme, de euphoria, indien men wil, maakte plaats voor een sceptischer zienswijze, die in enkele gevallen tot pessimisme overhelde. De investeringen uit het buitenland liepen flink terug. Het meest karakteristieke element van de Israëli'sche economie, de sterke toename van het nationale inkomen, dat in de jaren 1955 - 1972 gemiddeld ca. 9% per jaar bedroeg, kreeg een gevoelige knauw. In 1973 was de stijging slechts 6,3%, in 1974 6,6%. Thans, midden 1975, 27 jaar na de oprichting van de staat, acht jaar na de zesdagenoorlog, bijna twee jaar na de oktoberoorlog moet de economische positie van Israël zonder meer als moeilijk worden gekenschetst.

Israël zelf telt thans ruim 3,5 mln. inwoners. De overgrote meerderheid hiervan, ca. 3 mln., zijn joden. In de bestuurde, zo men wil bezette, gebieden wonen bovendien 1 mln. mensen. Tweederde in de Westbank, aan de westelijke oever van de Jordaan en ruim 300.000 in de smalle strook om Gaza aan de Middellandse Zee. De bestuurde gebieden zijn

Diamonds are Israel's best friend

Exports and imports of goods and services in 1974

Bron: *The Economist*, 17 mei 1975, blz. 72.

vooral van betekenis voor Israël als leverancier van arbeidskrachten. Het aantal Arabieren van de Westbank en de Gazastrook, dat in Israël werk vindt, en dat te vergelijken is met de in Europa werkzame gastarbeiders, wordt geschat op 70.000. Dat is ongeveer 7% van het totale aantal arbeidskrachten, dat in Israël werkt. De hogere lonen, die deze arbeiders in Israël verdienen, vormen een belangrijke bijdrage tot de toegenomen welvaart van de bestuurde gebieden. Overigens zijn de economische banden tussen Israël en deze gebieden weinig talrijk en van niet veel belang. In het volgende blijven zij buiten beschouwing.

Nauwelijks werkloosheid

Het bedrijfsleven van het kleine Israël draait, gestimuleerd door defensie-orders, op volle toeren. Er is zo goed als geen werkloosheid, dit in tegenstelling tot de Verenigde Staten en de meeste landen van West-Europa. Er zijn hier en daar kleine „pockets” van werkloosheid, onder andere onder nieuwe immigranten uit Rusland die niet de meest geschikte beroepen uitoefenen. Herscholing biedt hier in de regel een oplossing. Het aantal onvervulde vacatures is onveranderd vrij hoog. De sinds enkele jaren ingevoerde verzekering tegen werkloosheid verlaagde onlangs de premiebijdrage. De reserves waren hoog genoeg om aan het zeer matige beroep, dat op deze assurantie wordt gedaan, te voldoen. Het ideaal, dat de Zionisten van de aanvang af voor ogen zweefde: een eigen land, dat zoveel mogelijk zelf produceerde om te vol-

doen aan alle behoeften van de bevolking op agrarisch, industrieel zowel als cultureel gebied, is voor een niet onbelangrijk deel in betrekkelijk korte tijd verwezenlijkt. De land- en tuinbouw zijn hoog ontwikkeld. Zij nemen een voorname plaats in de economie in. Mede dank zij de unieke productievorm, de collectieve nederzetting of kibboets, is het agrarisch bedrijf sterk gemechaniseerd. De teeltmethoden zijn modern. De gemiddelde opbrengst per are en per koe behoort tot de hoogste in de wereld. Bijna alle in Israël nodige levensmiddelen, met uitzondering van granen, oliën en vetten, worden in voldoende mate binnenslands verbouwd. Bovendien exporteerde Israël in 1974 voor \$ 187 mln. land- en tuinbouwproducten; \$ 116 mln. hiervan waren citrusvruchten. De agrarische uitvoer bedroeg ongeveer 11% van de totale export.

Passieve handelsbalans

Geheel in overeenstemming met een moderne economie is de industrie en de bouwnijverheid van veel meer betekenis geworden. De uitvoer van industriële producten bedroeg in 1974 \$ 1.534 mln. Niet minder dan 36% hiervan waren geslepen diamanten. Israël is met België de leidende producent op diamantgebied in de wereld. Tegenover deze flinke, en behoorlijk stijgende, export staat echter een eveneens sterk toegenomen invoer. Israëls handelsbalans is in hoge mate passief. Dat was vooral zo in de eerste jaren na de oprichting van de staat. In de periode 1960 - 1970 varieerde het „dekingspercentage” van 40% tot 70%. In het afgelopen jaar (1974) was dit weer tot ongeveer 40% gedaald. De dienstenbalans ziet er gunstiger voor Israël uit. In het bijzonder nadat het mogelijk bleek het toerisme naar Israël tot ontwikkeling te brengen. De recente malaise in het plezierreizigersverkeer heeft natuurlijk Israël eveneens getroffen. Ook de onzekere politieke situatie speelt daarbij uit de aard der zaak een rol. Maar desondanks zijn de inkomsten uit het toerisme aanzienlijk.

Tot nu toe bleek het mogelijk de grote en sterk stijgende tekorten op de handels- en dienstenbalans telkenmale te dekken door de „unrequited payments” uit het buitenland: giften en gaven, herstelbetalingen en pensioenen. In de periode 1968 - 1973 speelden bovendien investeringen uit het buitenland een belangrijke rol bij de dekking van het fikse tekort op de valutarekening. Sinds de oktoberoorlog zijn de door het buitenland verstrekte leningen een gewichtig element in de noodzakelijke aanvulling van de deviezenreserve, de bij uitstek zwakke plek in de Israëlische economie. Deze bedraagt thans weer ruim \$ 1.200 mln., nadat zij rond de jaarwisseling tot ver beneden de grens van \$ 1.000 mln. was gezakt. (\$ 1.000 mln. wordt in Israël algemeen als de minimumreserve beschouwd).

Dat ondanks de regelmatig stijgende export het tekort op de handelsbalans blijft toenemen en zelfs gevaarlijke afmetingen aanneemt, is vanzelfsprekend verontrustend. Het is echter niet onbegrijpelijk gezien de bij voortduring bijzonder hoge uitgaven, in vreemde valuta én in Israël-ponden, voor de verdediging van het land. De zesdagenoorlog en de oktoberoorlog hebben uit de aard der zaak veel geld gekost. Maar de zwaarste druk op de Israëlische economie wordt veroorzaakt door de reeds jarenlang bestaande toestand van gewapende wapenstilstand. Het op peil houden van het arsenaal van vliegtuigen, tanks, kanonnen en projectielen kost handenvol geld. Dit, ofschoon vele wapenen op gemakkelijke betalingsvoorwaarden worden geleverd. Bovendien wordt regelmatig, door uitgebreide militaire oefeningen, een belangrijk deel van de werkende bevolking aan de productie onttrokken. Door het jarenlang aanhoudende gebrek aan arbeidskrachten, voornamelijk veroorzaakt door de defensie-inspanning, maar in 1973 en 1974 ook door de kosten van de toegenomen immigratie uit Rusland, is de economie enigszins oververhit. Opeenvolgende regeringen zijn er daardoor niet in geslaagd de consumptie drastisch te beperken,

ofschoon dat, in het bijzonder na de oktoberoorlog, wel in de bedoeling lag.

Inflatie

Een voorname oorzaak hiervan is de sterke stijging van het prijsniveau, op zich zelf weer een gevolg van de oorlogsfinanciering. Natuurlijk heeft in het jongste verleden ook het sterk oplopen van vele grondstofprijzen tot de duurtelgolven bijgedragen. Deze duurtelgolven gaven aanleiding tot evenvele koopgolven, omdat het Israëlische publiek, vaak niet ten onrechte, dacht, dat het kopen van goederen verstandiger was dan het bewaren van geld. Deze aanhoudende inflatie bedroeg in 1972 rond 1% per maand; in 1973 steeg zij tot 2,2% om in 1974 verder op te lopen tot ruim 4,5% per maand. Sindsdien is het tempo der inflatie weliswaar gezakt tot iets minder dan 2% per maand, maar het is nog altijd één der zeer zwakke punten van de Israëlische economie.

Uit de aard der zaak doet de regering alles wat naar haar oordeel politiek mogelijk is om deze inflatie te beteugelen. De invloed van de staat op het economisch leven is in Israël aanmerkelijk groter dan in de meeste West-europese landen. Desondanks bleek men niet in staat door regeringsmaatregelen de sterke inflatoire tendensen te beperken. De door de prijsstijgingen ontstane vraag naar geïmporteerde goederen nam gevaarlijke vormen aan. In november jl. bleek een nieuwe drastische devaluatie van het Israël-pond onvermijdelijk, nadat tevoren reeds de invoer van een aantal luxe goederen, auto's in de eerste plaats, tijdelijk geheel was stopgezet. Een reeks aanvullende maatregelen is nog in de pen, onder andere een ingrijpende hervorming van het belastingstelsel, dat, volgens het oordeel van velen, contra-productief was geworden. Al te hoge heffingen hebben de impuls tot extra inspanning zowel bij ondernemers als bij arbeiders sterk verzwakt. Daarenboven was de door de inflatie sterk toegenomen progressie — men offert in Israël reeds bij een matig salaris een hoog percentage daarvan aan de fiscus — aanleiding tot het vervolmaken van de kunst der belastingontwijking. Met alle nadelige gevolgen van dien. Voor de schatkist en voor de publieke moraal.

Door het verminderen van de in Israël, dank zij de voortdurende, zij het enigszins dalende, immigratie altijd uiterst belangrijke bouwactiviteit, en door de overheidsuitgaven te remmen, hoopt men de stijging van het GNP in het lopende jaar te beperken tot ruim drie percent. Ook dan zal de prijsstijging nog aanzienlijk zijn, maar zij zal sterk achterblijven bij de desastreuze inflatie van het vorige jaar (56%). Een verdere toename van de reeds zeer zwaar drukkende binnen- zowel als buitenlandse schuldenlast is echter onvermijdelijk. De stijging van de buitenlandse schuld is vooral het gevolg van de voortdurende aankoop van nieuw oorlogsmateriaal. De binnenlandse leningen zijn meestal aan de index van de kosten van het levensonderhoud gebonden. Daardoor stijgt de druk van de leningen met het prijsniveau. Israël verkeert daardoor niet in de relatief gunstige positie van vele Europese landen, waar de inflatie de relatieve druk van de staatsschuld vaak evenredig doet verminderen. De Israëlische staatsschuld stijgt de laatste jaren sterk. Zij is, internationaal gezien, zeer hoog. Daar staat echter tegenover, dat ook het staatsbezit: grond, bedrijven en ondernemingen, door allerlei oorzaken aanzienlijk groter is dan in West-Europa. Eén van de typische aspecten van de Israëlische economie, de binding niet alleen van lonen en pensioenen, maar ook van overheidsleningen aan de index is het voornaamste middel om de sociale vrede enigermate te bewaren en de spaarzin, ook in een sterk inflatoire periode, in stand te houden. Hoewel uit de aard der zaak door de inflatie ook de sociale spanningen tussen de bevolkingsgroepen zijn toegenomen, heeft de indexbinding van vele beloningen deze ontwikkeling nog binnen zekere perken weten te houden.

Hierbij dient te worden aangetekend, dat hoewel het machtige vakverbond, de Histadroet, zich in de regel onaf-

hankelijk van de door de vrij conservatieve arbeiderspartij gedomineerde regering opstelt, zij toch een matigende invloed uitoefent op de looneisen van de meeste arbeidersgroepen.

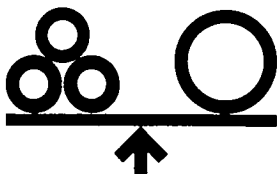
Het sterk teruglopen van buitenlandse investeringen, waardoor voorheen het deviezentekort meestal meer dan voldoende werd gedekt, baart zorgen. Deze daling is veroorzaakt door de politieke onzekerheid, die thans in het Midden-Oosten heerst. Maar ook de economische teruggang in de Verenigde Staten en in West-Europa heeft daartoe bijgedragen. Wellicht hebben enkele recente financiële schandalen eveneens enig gewicht in de schaal gelegd. De vrijwillige bijdragen, de gaven en giften, de schadeloosstellingen en de opbrengsten van de Israël-bonds verkoopcampagnes, blijven echter in ruime mate vloeien.

De vooruitzichten op een verandering ten goede van de zeer ongunstige handelsbalans zijn recentelijk verbeterd door het afsluiten van een verdrag met de EG. Ook met de Verenigde Staten werd in mei jl. een, weliswaar vrij vage, maar, naar het zich laat aanzien, voor Israël gunstige overeenkomst afgesloten. Daartegenover dient men echter te bedenken, dat de Arabische boycot pas nu begint te bijten. Deze boycot bestaat al een kwart eeuw. Tot nu toe was zij echter van weinig

betekenis. Door de sterk toegenomen economische invloed van de olierijke Arabische staten is dit echter niet meer het geval. Met de boycot moet thans terdege rekening worden gehouden.

Veel van de hiervoor beschreven tendensen onttrekken zich aan de ogen van de oppervlakkige beschouwer. Wie Israël thans bezoekt, ervaart, wellicht anders dan hij verwacht, niet de atmosfeer van een aan alle zijden belegerd land. Integendeel, afgezien van de door terroristische aanvallen noodzakelijk geworden aanwezigheid van militairen, kenmerkt Israël zich door een vrij normaal functionerende, hardwerkende, samenleving. De produktie draait op volle toeren. In de drukke winkelstraten is van alles te koop. Ofschoon de prijzen hoog zijn, wordt er druk gekocht. Er heerst een opgewekt cultureel leven. Het is soms moeilijk zich te realiseren, dat het land zich in feite in een oorlogstoestand bevindt. Hoe belangrijk de economie ook is in Israël zijn alle inwoners zich terdege bewust dat hun toekomstig leven in de eerste plaats beïnvloed wordt door de politieke ontwikkeling der komende jaren, zijn gaat boven welzijn.

J. Voet

Geld- en kapitaalmarkt

Enkele facetten van de rentemarge

DRS. J. C. PRANGER*

Het aantrekken van gelden en het verlenen van kredieten vormt van oudsher de kern van het bankbedrijf. Het bankwezen overbrugt hierbij verschillen in plaats tussen vragers en aanbieders alsmede verschillen in omvang en termijn van de betreffende bedragen. De bank vervult hierbij meer dan slechts een makelaarsfunctie, daar zij als transformator van bedragen en termijnen optreedt en tevens het kredietrisico op zich neemt. Het bankwezen verwerft een vergoeding voor het vervullen van deze functie door de kredietrente hoger te stellen dan de rente op de aangetrokken gelden. De vergoeding draagt derhalve het karakter van een rentemarge. Onderstaand zal worden ingegaan op een aantal factoren die de omvang van de rentemarge beïnvloeden.

Actuele rente en bestandsrente

Ter toelichting van het verschil tussen de actuele rente of de marktrente en de bestandsrente stellen we ons een eenvoudige bankbalans voor. Aan de actiefzijde van deze balans komt uitsluitend rekening-courantkrediet voor, terwijl de passiefzijde geheel bestaat uit termijndeposito's. Er wordt derhalve geheel geabstraheerd van liquiditeits- en solvabiliteitsproblemen. In deze laboratoriumsituatie wordt de vergoeding voor de bank uiteraard geheel bepaald door het verschil in door de bank ontvangen rente op de kredieten enerzijds en op de deposito's betaalde

rente anderzijds. Hierbij zijn de rentes over de bestanden bepalend voor de rentebaten van de bank.

De rente op een gegeven moment — de actuele rente of marktrente — kan samenvallen of afwijken van de bestandsrente. Het verband tussen beide grootheden is verschillend per balanspost; het hangt af van de termijn van rente-aanpassing en de opbouw van de bestanden. Bij het rekening-courantkrediet vindt een aanpassing van de rentestand direct over het gehele bestand plaats. De termijn van rente-aanpassing bedraagt hier namelijk één dag. Bij de huidige marktgewoonte vindt wijziging van het tarief slechts

enkele malen per jaar plaats. De wijziging wordt direct over het gehele uitstaande bestand uitgevoerd: marktrente en bestandsrente vallen samen.

De markttarieven voor termijndeposito's wisselen dagelijks. Termijndeposito's worden afgesloten tegen een vaste rente voor een vaste termijn. Het is duidelijk dat bij deze gelden verschil bestaat tussen marktrente en bestandsrente. Het bestand aan termijndeposito's bevat immers deposito's die zijn afgesloten tegen verschillende markttarieven uit het verleden. De bestandsrente ijlt hier dus na op de marktrente. Terzijde zij opgemerkt, dat de periode van naijling de neiging heeft korter te worden bij een stijgende marktrente en langer bij een dalende marktrente. De lengte van de naijlingsperiode wordt voornamelijk bepaald door de gemiddelde looptijd van de termijndeposito's.

Bij deze problematiek is het van belang een drietal begrippen te onderscheiden: de juridische termijn van

*De auteur is medewerker bij het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.

beschikbaarheid der gelden, de economische termijn van aanwezigheid en de termijn van rente-aanpassing. Afhankelijk van de marktgewoontes kunnen deze drie termijnen geheel of gedeeltelijk samenvallen of geheel gescheiden zijn. Bij een daggeldlening vallen de drie termijnen samen: zij bedragen ieder namelijk 1 dag. Bij een driemaands deposito bedraagt de termijn van rente-aanpassing evenals de termijn van juridische beschikbaarheid maximaal drie maanden; de economische aanwezigheid kan hier, omdat verlenging veelal plaatsvindt, aanzienlijk langer zijn. Bij een vijfjaars rolover-krediet vallen de juridische en economische termijn samen, doch bedraagt de rente-aanpassingstermijn bijv. zes maanden.

In het voorbeeld van de gestyleerde bankbalans is beheersing van de rentemarge nog een betrekkelijk eenvoudige zaak. Hiertoe is slechts een debetrente-beleid nodig dat de kosten van het termijndepositobestand volgt, d.w.z. de marktrente van termijndeposito's met een zekere najling. Deze najlings-termijn is niet constant: behalve de reeds genoemde variatie in verband met renteverwachtingen wordt dit ook door de onregelmatige groei van het bestand veroorzaakt. Beheersing van de rentemarge wordt in de praktijk verder gecompliceerd doordat zowel aan de actief- als aan de passiefzijde van de bankbalans qua termijn van rente-aanpassing verschillende type posten voorkomen. Hierdoor ontstaan problemen die aangeduid kunnen worden als mix-problemen.

Mix-problemen

In de situatie van meer posten per balanszijde wordt de opbrengst van de activa gevonden uit de som van de produkten van de volumina van de balansposten en de bijbehorende bestandsrenten. Uit de bestandsrenten van de afzonderlijke posten kan een gemiddelde actief-bestandsrente worden berekend. Hierbij dient uiteraard weging met de aandelen van de activa in het balanstotaal plaats te vinden. Aan de passiefzijde van de balans kan op dezelfde wijze de gemiddelde passief-bestandsrente worden berekend. Het eigen vermogen moet hierbij gewoon worden meegenomen ten einde een gemiddeld passief-bestandsrente te verkrijgen, die vergelijkbaar is met de gemiddelde actief-bestandsrente. Ten aanzien van de kosten van het eigen vermogen kan men in deze berekeningen twee wegen bewandelen.

In beide gevallen dient men zich een beeld te vormen van het gewenste rendement op het eigen vermogen vóór belastingen 1). De eerste weg is om nu dit rendement in de berekening van de gemiddelde passief-bestandsrente als

kosten van het eigen vermogen op te voeren. Volgt men deze methode dan zal het gewenste rendement bereikt worden als de gemiddelde actief-bestandsrente gelijk is aan de gemiddelde passief-bestandsrente, m.a.w. als de rentemarge 2) nihil bedraagt. De tweede weg is om in de berekening het eigen vermogen tegen nul procent mee te nemen en vervolgens een rentemarge na te streven waarvan de omvang zodanig is dat aan het gewenste rendement op het eigen vermogen wordt voldaan. Het is duidelijk dat beide wegen niet principieel van elkaar verschillen; in de praktijk is om redenen van externe presentatie de tweede weg wellicht te verkiezen.

Voor de uitkomst van de gemiddelde actief- en passief-bestandsrenten — en dus voor de rentemarge — zijn dus twee elementen van belang: de hoogte van de afzonderlijke bestandsrenten en de wegingsfactoren. Op dit punt komen de mix-problemen om de hoek kijken. Marktrenten bewegen in de loop van de tijd. Bij constante wegingsfactoren ondergaat de rentemarge hierdoor veranderingen. Veranderingen in de verschillen tussen de marktrenten zetten echter zowel aan de actief- als aan de passiefzijde van de bankbalans substitutieprocessen op gang. Met andere woorden de mix van activa en passiva verandert ten gevolge van verschillen in marktrenten welke voor de afzonderlijke balansposten gelden.

Aan de passiefzijde van de bankbalans treedt een beweging op naar de hoogste marktrente. Zo vindt bijv. als de marktrente voor termijndeposito's hoger is dan de actuele rente op kortlopende spaartegoeden overheveling van saldi plaats. Bij een inzakken van de markt voor termijndeposito's beneden de spaartarieven zal terugloop plaatsvinden. Ook aan de actiefzijde vinden dergelijke substitutieverschijnselen plaats. Te denken valt aan het tijdstip van consolidatie van kort krediet in middellang krediet. Ook het gebruik van kasgeldleningen in plaats van rekening-courantkrediet kan hierbij worden vermeld. Naarmate de rentebewegingen heftiger zijn zal de beheersbaarheid van de rentemarge kleiner worden. Het effect van de rentebewegingen als zodanig wordt daarbij nog verscherpt door genoemde verschuivingen in de mix der balanszijden.

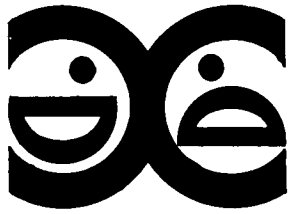
Koppeling van markrenten lijkt de meest voor de hand liggende remedie ter voorkoming van ongewenste margefluctuaties. Hierdoor zouden immers verschillen in marktrenten worden geëlimineerd, waardoor rentebewegingen geen effect meer zouden uitoefenen op de marge, en mix-verschuivingen zouden worden voorkomen. In de praktijk is een dergelijke aanpak echter moeilijk uitvoerbaar. Iedere balanspost heeft als het ware betrekking op een financiële deelmarkt, die een min of meer

eigen prijsvorming kent zonder dat er sprake is van volledige scheiding waar het de volumina betreft. Op de financiële deelmarkten opereren bovendien verschillende groepen instellingen. Zo ontwikkelt zich de rente op spaarrekeningen over het algemeen vrij stabiel; de tarieven richten zich naar de kapitaalmarkt. De reden hiervoor is dat de belangrijkste marktpartijen (RPS, Spaarbanken, Rabo) hun spaartegoeden door middel van kapitaalmarktbeleggingen rentegevend maken. De rente op termijndeposito's is daarentegen een geldmarkttarief. Daar de rente op de geldmarkt in wezen op marginale basis plaatsvindt, ondergaan deze tarieven aanzienlijk grotere schommelingen. De concurrentie voltrekt zich hier voornamelijk tussen de algemene banken onderling. Aan de actiefzijde van de balans zijn bijvoorbeeld de mogelijkheden tot invoering van een variabele rente op middellange leningen beperkt. Onderhandse leningen, verstrekt door institutionele beleggers tegen een vaste rente, kunnen namelijk soms als alternatief fungeren.

Remedies

De aard van het bedrijf van een algemene bank brengt met zich mee dat op een aantal verschillende deelmarkten wordt geopereerd. De verschillen in marktrentetarieven zijn derhalve niet constant. Overhevelingen van financiële activa en passiva naar een andere deelmarkt zullen derhalve als gevolg van een actief financieel beheer bij de cliënten blijven bestaan. Het is de vraag of het bestaande instrumentarium dat de algemene banken ten dienste staat ook bij heftige rentebewegingen toereikend is om een stabiel 3) verloop

1) Bij de bepaling van het gewenste rendement op het eigen vermogen moet in de praktijk naast een aantal andere overwegingen tevens rekening worden gehouden met de bedrijfskosten en inkomsten uit provisies.
2) Deze definitie van het begrip rentemarge (nl. als verschil tussen de gewogen gemiddelde actief- en passiefbestandsrenten) heeft het voordeel dat de rentebaten berekend kunnen worden als produkt van balanstotaal en rentemarge. In de financiële pers worden ook andere begrippen wel met rentemarge aangeduid. Soms wordt het verschil tussen de marktrenten op rekening-courantkrediet en termijndeposito's als zodanig aangeduid. De ontwikkeling in dit verschil kan op zijn best een indicatie verschaffen voor de ontwikkeling van de rentebaten; voorzichtigheid is hier geboden. Ook wordt het verschil tussen het gewogen gemiddelde van alle rentedragende actiefposten en alle rentedragende passiefposten wel als rentemarge aangeduid. In een dergelijke opstelling zal het actiefvolume groter zijn dan het passiefvolume. Bij de analyse van de rentebaten speelt dan de absolute hoogte van de rente op de activa een rol naast het renteverval.
3) Hier wordt slechts gesproken over de technische beheersing op korte termijn. De vraag in hoeverre op langere termijn een verandering in het niveau van de rentemarge gewenst is, valt buiten het kader van deze bijdrage.

Structuurnota gezondheidszorg

DRS. T. VAN DER GRINTEN

Op 6 en 7 mei jl. is de *Structuurnota gezondheidszorg* 1) van staatssecretaris Hendriks in de Tweede Kamer behandeld. Gezien de uitvoerige beraadslagingen en het overleg dat eraan voorafging, was het een teleurstellend debat. Het verloor zich vaak in detailkwesties en kwam nauwelijks toe aan een systematische bespreking van beleidsdoeleinden, prioriteiten en middelen.

Desondanks stemde de Tweede Kamer ten principale in met de Structuurnota. Daarmee is de eerste politieke barrière door de staatssecretaris genomen. Het betekent dat hij door kan gaan met de reeds op gang gezette voorbereidingen voor herstructurering van de gezondheidszorg, zoals die in grote lijnen in de nota staan aangegeven.

Hervormingen

In de Structuurnota worden hervormingen op het gebied van de organisatorische, financiële en bestuurlijke condities voor gezondheidszorg voorgesteld, met de bedoeling de beheersbaarheid en de doelmatigheid te vergroten. Als doelstellingen van herstructurering worden genoemd: opheffen van de verbodsbepalingen en overlappende voorzieningensoorten, invullen van de

van de rentemarge te bewerkstelligen. Immers, slechts door aanpassing van de tarieven voor rekening-courantkredieten, girale gelden en de spaartarieven kan het effect van de vaak zeer steil verlopende geldmarkttarieven worden gemitigeerd. De individuele instelling wordt bovendien om concurrentieoverwegingen geremd bij krediet-renteverhogingen en verlagingen bij de rente op toevertrouwde gelden.

Ook hiervan gaat druk op de rentemarge uit. Het monetaire beleid zal in de toekomst slechts geringe aandacht kunnen schenken aan stabiele binnenlandse renteverhoudingen. Het rentebeleid is immers vooral van belang als instrument om de positie van de gulden in de slang te beïnvloeden. Het rentepercentage wordt bovendien door De Neder-

„witte plekken” in de hulpverlening en beheersen van de kosten.

De realisatie wordt gezocht in het planmatig ontwikkelen van voorzieningen, versterken van de extra-murale sector en afremmen van de groei van de intramurale voorzieningen. Twee ordeningsprincipes staan daarbij centraal: de gewestelijke organisatie van gezondheidsvoorzieningen (regionalisatie) en

---

**Deze rubriek wordt verzorgd door het
Sociologisch Instituut van de
Erasmus Universiteit Rotterdam**

---

het bij elkaar brengen in één organisatorisch verband van voorzieningen die eenzelfde mate van specialisatie vertonen (echelonnering). Als complement op de nieuwe structuur van de gezondheidszorg bevat de Structuurnota voorstellen voor de bestuurlijke organisatie en de financiering.

Nu de principiële aanvaarding van de nota een feit is, gaat het in de tweede fase van de politieke besluitvorming om de indiening van wetsvoorstellen waarin de realisering van de herstructurering zijn neerslag moet vinden. Verwacht mag worden dat dan een meer toegespitste

landsche Bank als resultante van het monetaire beleid gezien en niet als doel. De banken zullen derhalve vooral zelf naar wegen moeten uitzien om hun inkomsten te beschermen. Een voor de hand liggende manier hiertoe is het gelijkschakelen van de rente-aanpassingstermijnen aan actief- en passiefzijde van de balans. Door het „matchen” van deze termijnen kan immers het renterisico worden geëlimineerd. Een dergelijke oplossing — die overigens nog vele technische haken en ogen kent — houdt echter tevens een verschraving van de bankiersfunctie in. Het „matchen” van termijnen betekent immers tevens dat de termijntransformatiefunctie niet langer wordt uitgeoefend.

J. C. Pranger

behandeling in de Tweede Kamer zal plaatsvinden.

Dat het parlement ook intensief bij de opzet en uitwerking van de wetgeving betrokken zal worden, is echter niet zeker. De staatssecretaris kondigde namelijk aan, daarbij handig gebruik makend van het feit dat „de kamer mij tot grotere spoed (heeft) gemaand”, dat hij niet eerst met een voorontwerp van wet wil komen, maar direct met een wetsontwerp voor een Algemene volksverzekering ziektekosten.

Enfin, eerst zullen de wetsvoorstellen op tafel moeten komen. Wanneer, en met welke concrete inhoud, zal o.a. afhangen van de tijd die Hendriks als staatssecretaris van Volksgezondheid gegund is, de effectiviteit waarmee het departement kan werken en de maatschappelijke steun die hij voor de hervormingen zal weten te verwerven.

Het departement krijgt met de parlementaire goedkeuring van de nota een pittig stuk beleidsontwikkeling en wetgevende arbeid te verzetten. Ten behoeve daarvan is er inmiddels door de staatssecretaris een „thinktank” van niet-ambtelijke deskundigen geformeerd, terwijl er op het departement een aparte beleidsafdeling in opbouw is. Te zijner tijd zal moeten blijken of de twijfels die tijdens de kamerbehandeling aangaande de slagvaardigheid van het departement werden geuit terecht zijn geweest.

Reacties

Een indicatie voor de maatschappelijke steun geven de vele reacties die de Structuurnota heeft losgemaakt. Deze reacties lopen van waardering tot volledige afwijzing. De waardering betreft in de meeste gevallen het feit dat de nota een beleidsprogramma bevat en niet alleen algemene beschouwingen en wenselijkheden. Daartegenover staat de veelvuldig geuite kritiek dat het

---

1) *Structuurnota gezondheidszorg*, Zitting 1973-1974, Stuk 13 012.

beleidsprogramma te vaag is en geen concrete voorstellen bevat voor maatregelen op korte termijn.

Naast deze betrekkelijk loyale kritiek, is er fundamentele kritiek op beleidsuitgangspunten en op de maatregelen tot kostenbeperking. Met name op dit laatste punt, de bezuiniging, lijkt de Structuurnota een mobiliserend effect te hebben van werkers in de gezondheidszorg die zich, georganiseerd in plaatselijke en landelijke actiecomités, radicaal verzetten tegen de herstructureringsplannen; bezinning en actie wordt gepropageerd ter verbetering en uitbreiding van de voorzieningen, grotere toegankelijkheid voor de consument en democratisering. De opstelling van de diverse beroepsorganisaties, instituties als de Nationale Ziekenhuisraad en semi-overheidsorganen als de Ziekenfondsraad, lijkt vooralsnog van meer belang voor de staatssecretaris omdat deze organisaties en instanties structureel bij de vormgeving en uitvoering van de herstructureringsplannen zijn betrokken.

De artsen en hun „maatschappij”, de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst (KNMG), zijn zeer belangrijke participanten. Hun opstelling is (nog) niet zo duidelijk. Verwacht mag worden dat ze o.a. op de bres zullen staan

voor het „vrije ondernemerschap”. In ieder geval is de mate van medewerking van de artsen aan de uitvoering van de maatregelen welke in de Structuurnota worden voorgesteld, afhankelijk gesteld van de mate waarin medezeggenschap van de KNMG op de onderscheidene beleidsbepalende niveaus wordt gewaarborgd 2).

Een andere belangrijke participant is de Nationale Ziekenhuisraad en de daarin verenigde algemene ziekenhuizen, psychiatrische inrichtingen, zwakzinnigeninrichtingen en verpleegtehuizen. De loyale medewerking van de NZR zal niet groot zijn, afgaande op de felle kritiek vanuit deze hoek op de Structuurnota. In een commentaar ten behoeve van de hoorzitting van de Vaste Commissie van Volksgezondheid uit de Tweede Kamer eind oktober 1974 over de Structuurnota, kwalificeerde de NZR de bezuinigingsvoorstellen m.b.t. de algemene ziekenhuizen als afbraak.

In de ziekenhuiswereld was het krediet van de staatssecretaris reeds minimaal door een van zijn eerste — en intussen al weer ingetrokken — beleidsmaatregelen, nl. de personeelsstop. Met deze maatregel greep de staatssecretaris in feite óver de bestaande besturende instanties heen, in een poging om te komen tot een beperking van de stijging van de gemiddelde verpleegprijs.

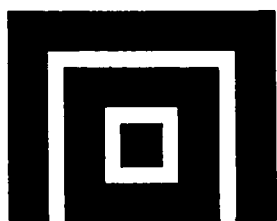
Het beoogde resultaat is echter niet bereikt.

De maatregel van de personeelsstop geeft niet alleen een indicatie van de opvattingen die er bij de staatssecretaris leven over de bestuurlijke kwaliteit van bestaande organisaties, het geeft ook een aanwijzing voor het gebrek aan genuanceerde beleidsinstrumenten welke de staatssecretaris tot zijn beschikking heeft.

Uit het voorgaande moge blijken dat een verbetering van de beleidscondities noodzakelijk is. Een bijdrage daartoe zal o.a. geleverd worden, niet zozeer door de spanningsverhouding tussen verschillende claims in de gezondheidszorg weg te masseren, maar juist door ze te expliciteren. Een specificatie en confrontatie van belangen, verantwoordelijkheden en doeleinden zal het inzicht in de gecompliceerde beleidsstructuur van de gezondheidszorg vergroten en de kwaliteit van de besluitvorming ten goede komen.

T. van der Grinten

2) *Medisch Contact*, 1974, nr. 29, blz. 1.451.

Ontwikkelingskroniek

Stabilisatie exportopbrengsten ontwikkelingslanden

Op 28 februari 1975 is in de Togolese hoofdstad Lomé de „ACP-EG-conventie van Lomé” ondertekend. Dit verdrag is gesloten tussen enerzijds zes en veertig ontwikkelingslanden in Afrika, het Caraïbisch gebied en de Stille Oceaan (de z.g. ACP-landen), en anderzijds de negen EG-lidstaten. Een van de voornaamste afspraken uit de overeenkomst is een regeling die de ACP-landen stabiele opbrengsten garandeert uit hun export van grondstoffen. Aan dit stabilisatie-mechanisme wordt hier aandacht besteed en wel om twee redenen. Ten eerste is dit een novum in de betrekking tussen twee groepen onafhankelijke landen. Ten tweede is het interessant te bekijken hoe de uiteindelijke regeling verschilt van het voorstel dat de EG-commissie twee jaar geleden indiende, en in hoeverre is tegemoet gekomen aan de kritiek die dit eerste voorstel in Nederland ocriep.

Het voorstel van de Commissie

In het voorjaar van 1973 zette de EG-

Commissie in een rapport 1) haar denkbeelden uiteen omtrent de toekomstige betrekkingen tussen de EG en de voor

DRS. M. HULSMAN-VEJSOVÁ*

een samenwerkingsverdrag in aanmerking komende landen. Onder andere bevat dit rapport een hoofdstuk „Stabilisatie van exportverdiensten”, dat als volgt kan worden samengevat.

Het wordt gunstig geacht voor de ont-

*) De auteur dankt mevrouw Prof. M. J. 't Hooft-Welvaars, lid van de Nationale Raad van Advies, voor waardevol commentaar.

1) Commissie van de Europese Gemeenschappen, Memorandum van de Commissie aan de Raad, betreffende de toekomstige betrekking tussen de Gemeenschap, de huidige GASM en de in Protocol no. 22 van de Toetredingsacten bedoelde landen van Afrika, het Caraïbisch gebied, de Indische Oceaan en de Stille Oceaan, 4 april 1973, Com (73) 500 def.

wikkeling van de arme landen wanneer zij hogere en regelmatige inkomsten uit hun export ontvangen. De uitvoering van hun economische plannen wordt namelijk vaak gefrustreerd door sterke schommelingen van prijzen en gevraagde hoeveelheden van de grondstoffen, waaruit hun uitvoer voornamelijk bestaat. Het lijkt noodzakelijk deze schommelingen op mondiaal niveau tegen te gaan, bijvoorbeeld door voor bepaalde produkten internationale goederenovereenkomsten af te sluiten. De EG is voorstander van een dergelijke aanpak en is als lid of als waarnemer bij een aantal internationale goederenovereenkomsten aangesloten. Er zijn echter maar voor een beperkt aantal produktenovereenkomsten afgesloten 2) (sommige grondstoffen-importerende landen zijn er tegenstander van), de noodzakelijke onderhandelingen zijn langdurig, de uitvoering stuit op moeilijkheden, en het doel beperkt zich dan nog veelal tot het stabiliseren van de prijzen. Gezien de ontoereikende resultaten die tot nu toe langs deze weg (die nog steeds de principiële voorkeur van de Gemeenschap heeft) werden bereikt, stelt de EG ook regionale overeenkomsten per produkt in het vooruitzicht. Zo heeft de EG zich bij haar uitbreiding tot negen lidstaten bijv. verplicht de belangen van de suikerproducerende Gemeenebest-landen te beschermen.

De Gemeenschap stelt daarom voor de geassocieerde landen de volgende regeling voor. Voor acht produkten, te weten suiker, aardnoten, aardnotenolie, katoen, cacao, koffie, bananen en koper, zou per jaar een prijs moeten worden vastgesteld, de z.g. referentieprij. Daarnaast zou per land voor uitvoer van elk produkt naar de EG een bepaalde vaste hoeveelheid worden vastgesteld. Blijft voor een deelnemend land in een zeker jaar de werkelijke waarde van de uitvoer naar de EG (wereldmarktprijs maal de naar de EG uitgevoerde hoeveelheden) onder de referentiewaarde (referentieprij maal het vastgestelde quotum), dan zou automatisch door de EG een renteloos krediet beschikbaar worden gesteld ten gunste van het betreffende land, om het tekort („shortfall”) aan te vullen. Dit krediet zou kunnen worden teruggevorderd wanneer de werkelijke exportwaarde weer boven de referentiewaarde stijgt, indien deze stijging het gevolg is van gestegen wereldmarktprijzen. Zou de stijging alleen zijn veroorzaakt door vergroting van het uitvoervolume van de genoemde produkten, dan zou het land niets terug hoeven te betalen. Voor de armste onder de geassocieerde landen zou de overdracht ook in de vorm van een schenking en niet als krediet kunnen plaatsvinden. De aanwending van de overgemaakte middelen zou moeten voldoen aan bepaalde voorwaarden.

De jaarlijks vast te stellen referentieprij, uitgedrukt in rekeneenheden, zou worden berekend op grond van een voortschrijdend gemiddelde van de wereldmarktprijsnoteeringen, bijv. over de vijf voorafgaande jaren. Landen met een laag ontwikkelingsniveau en ongunstige ligging zouden een extra toeslag op de referentieprij kunnen krijgen.

De geassocieerde landen kunnen in principe hun produkten rechtevrij afzetten op de EG-markt. Naarmate de EG haar douanerechten voor alle handelspartners verlaagt, bijv. als gevolg van GATT-afspraken, wordt de gunstige behandeling van de geassocieerden uitgehold. Ter compensatie zouden de referentieprijen in een dergelijk geval moeten worden verhoogd.

De referentiehoeveelheden zouden voor de gehele looptijd van de overeenkomst moeten worden vastgesteld, bijv. op basis van de gemiddelde uitvoer van het begunstigde land naar de EG in de vijf jaren voorafgaande aan de overeenkomst. Deze hoeveelheid zou eventueel kunnen worden vermindert met een korting (franchise).

Deze rubriek wordt verzorgd door het Centrum van Ontwikkelingsprogrammering van de Erasmus Universiteit Rotterdam en de afdeling „Balanced International Growth” van het Nederlands Economisch Instituut

---

Per produkt zou men met de begunstigde landen aparte overeenkomsten kunnen sluiten, die parallel lopen met het gezamenlijke associatieverdrag. In deze afzonderlijke overeenkomsten zou men tevens nader dienen te bepalen, op welke wijze eventuele aldus verkregen kredieten zouden worden besteed. De kosten van de regeling zijn moeilijk te schatten, maar gezien de mogelijkheid tot terugvordering van de verstrekte kredieten kunnen ze van beperkte omvang blijven. De financiering zou kunnen geschieden uit de eigen middelen van de Gemeenschap en niet uit de speciale bijdragen van de lidstaten.

De Nederlandse reactie op dit voorstel

De Nationale Raad van Advies inzake Hulpverlening aan Minder Ontwikkelde Landen, een college van deskundigen met de taak de minister voor Ontwikkelingssamenwerking — en via hem de regering — van advies te dienen in zaken betreffende de Nederlandse hulpverlening, heeft zich over het voorstel van de Commissie gebogen. In oktober 1973 maakte hij zijn standpunt kenbaar in het *Advies stabilisatie exportopbrengsten ontwikkelingslanden* 3).

Hoewel de Raad een regeling ter stabilisatie van exportopbrengsten toequijchte, toonde hij zich een tegenstander

van het voorstel zoals dat door de Europese Commissie was ingediend, en wel om de volgende redenen 4).

a. „Het voorstel is discriminatoir”; dit vooral ten opzichte van de niet-geassocieerde ontwikkelingslanden die dezelfde basisprodukten voortbrengen. Bovendien zouden, gezien de gekozen produkten, sommige associatielanden veel meer van de overeenkomst profiteren dan andere. De voor de keuze van de produkten gehanteerde criteria — grote exportafhankelijkheid en marktinstabiliteit — impliceren, dat ook andere produkten zoals thee, ijzererts en sisal dienen te worden opgenomen in de stabilisatieregeling. Compensatie per produkt kan ook tot overbodige kredietverlening leiden, indien een land behalve het ongunstige exportprodukt ook nog één of meer „gunstige” produkten uitvoert.

b. „Het voorstel strekt zich uit tot produkten die al onder een goederenovereenkomst vallen”. Voor koffie en cacao bestaan namelijk op papier reeds overeenkomsten. Een EG-regeling zou de bereidheid van de associatielanden om mee te werken aan de totstandkoming en de naleving van dergelijke overeenkomsten kunnen doen verminderen, tot schade van andere ontwikkelingslanden.

c. „Het voorstel belemmert de diversificatie”. Het heeft alleen betrekking op onbewerkte produkten en bevat geen stimulans om de eigen grondstoffen zelf verder te bewerken en zo een eigen industrie te ontwikkelen.

d. „Het voorstel kan tot prijsonderbieding en verlegging van de handel leiden, terwijl het moeilijk zal zijn manipulaties te voorkomen”. Zoals uit haar voorstel bleek, was de Commissie zich ervan bewust, dat dat voorstel tot verlegging van de handel en tot prijsonderbieding aanleiding kon geven. Het kan het namelijk voor de associatielanden aantrekkelijk maken om tijdelijk hun exporten op andere afzetmarkten te richten. Zij zouden hun productie ook dermate kunnen uitbreiden, dat er marktverstoringen ontstaan en de prijzen scherp dalen. Mogelijk is tevens dat prijs- of exportsubsidies de werking van de markt gaan vervalsen. Dit wenste de Commissie te voorkomen door opname van enkele voorschriften in het systeem (bijv. door grenzen te stellen aan de verhouding tussen de exporten van de geassocieerde landen naar de EG en die naar de rest van de wereld). De

---

2) Eind mei 1975 bestonden er wereldovereenkomsten voor tin, koffie, cacao, suiker, tarwe en olijfolie, waarvan alleen die voor tin operationeel was.

3) Nationale Raad van Advies inzake Hulpverlening aan Minder Ontwikkelde Landen, *Advies stabilisatie exportopbrengsten ontwikkelingslanden*, Advies no. 46, oktober 1973.

4) De zinnen tussen aanhalingstekens zijn ontleend aan het advies vermeld in voetnoot 3.

Raad is echter van mening, dat dergelijke situaties ook een onderdeel kunnen zijn van een te rechtvaardigen economisch beleid, gericht op resp. diversificatie van exportmarkten, uitbreiding van de productie of steun aan bepaalde lage inkomensgroepen. Kwade trouw is moeilijk aan te tonen; een sanctie op handelsverlegging lijkt de Raad daarom onjuist.

e. „De voorgestelde berekening van de 'shortfall' heeft zekere bezwaren”. Namelijk, de wijze van berekening van zowel prijzen als hoeveelheden is aanvechtbaar. De berekening van prijzen is gebaseerd op de marktnoteringen voor de verschillende grondstoffen, die doorgaans voor bepaalde standaardkwaliteiten gelden. Betere of slechtere kwaliteiten worden evenwel verhandeld met premies resp. kortingen, zodat hun feitelijke gemiddelde importwaarde (import-unit-value) niet representatief door een standaardmarktnotering behoeft te zijn weergegeven. Het gebruik van z.g. „unit-value”-indices uit de handelsstatistieken van de ACP- en de EG-landen lijkt daarom beter. Het verhogen van de referentieprijzen voor bepaalde arme landen kan leiden tot een blijvende prijssubsidie op onrendabele producten en dus tot concurrentievervalsing. Het nadeel van een éénmalige vaststelling van de referentiehoeveelheden voor de gehele periode van de overeenkomst is, dat de (in de praktijk aanzienlijke) schommelingen van gevraagde hoeveelheden niet voldoende kunnen worden opgevangen.

f. „Het voorstel kan leiden tot aanzienlijke inmenging van de EG in de binnenlandse aangelegenheden van geassocieerde staten”. Het stellen van voorwaarden t.a.v. de wijze van besteding van overgedragen middelen betekent een inmenging in de binnenlandse aangelegenheden van de ontvangende landen. En dat voor een krediet, dat zij in de meeste gevallen op korte termijn terugbetalen!

g. „Het voorstel zou ertoe kunnen leiden dat de consumenten vaste prijzen moeten gaan betalen”. Mochten de compensatiebetalingen te hoog oplopen (wat mogelijk is, gezien de hoge grondstoffenprijzen van 1973/1974), dan bestaat het gevaar dat de EG haar toevlucht zoekt in vaste gegarandeerde prijzen. Dit zou tot marktbescherming leiden met alle nadelige gevolgen voor consument, die dan de hogere prijzen zou moeten opbrengen.

h. „Het voorstel geeft niet de garantie dat de financiering uit additionele middelen zal geschieden”. De financiering van de tekorten in de exportopbrengsten van de associatielanden zou niet in mindering mogen worden gebracht op nationale begrotingen voor ontwikkelingshulp. Het gaat immers voor een belangrijk deel om kredietverlening op korte termijn.

i. „De terugbetalingsregeling roept

eveneens vragen op”. Het voorstel doet geen uitspraak over de periode waarin het krediet nog terugvorderbaar is. Bovendien zou naast prijsstijging ook hoeveelheidsstijging een basis voor terugbetaling moeten zijn.

De Raad stelde als alternatief een regeling ter stabilisering van *alle* exportopbrengsten van ontwikkelingslanden voor, niet alleen van grondstoffenopbrengsten en bij voorkeur op wereldwijde schaal. De Raad bepleitte daartoe de stichting van een Aanvullend Fonds, naast het IMF, gevormd door een klein deel van de reserves van de industrielanden. Deze landen zouden dan aan hun centrale banken als onderdeel van hun ontwikkelingshulp de rentelasten en eventuele schenkingen moeten vergoeden. Zouden de overige industrielanden nog niet aan een dergelijke regeling willen deelnemen, dan zou de EG best zelf zo'n financiering voor alle ontwikkelingslanden voor haar rekening kunnen nemen, eventueel in verhouding tot de mate van gerichtheid van ieder ontwikkelingsland op de EG.

Een dergelijke stabilisatieregeling, maar dan uitsluitend voor de Associatielanden, kon de Raad niet unaniem bepleiten. De meerderheid wilde echter een zodanige opzet wel aanbevelen als overgangsmaatregel, in de hoop dat dit een eerste stap zou zijn tot een stabilisatiemechanisme op wereldniveau.

Het overeengekomen stabilisatiemechanisme

Het basisprincipe van dit mechanisme 5) is nog steeds, dat voor ieder land voor een aantal producten de werkelijke exportwaarde vergeleken wordt met een referentiewaarde; wanneer de eerste onder de tweede blijkt te liggen, wordt het verschil door een EG-krediet goedge maakt. Confrontatie van de verdragstekst met het oorspronkelijke Commissievoorstel van april 1973 wijst het volgende uit.

• De regeling slaat op aardnotenproducten, cacao-producten, koffie-producten, katoenproducten, cocosnotenproducten, palm, palmmnoten en palmpitten, huiden, vellen en leder, houtproducten, verse bananen, thee, ruwe sisal en ijzererts, terwijl er een speciale regeling voor suiker is opgenomen. Als men de afzonderlijke producten binnen de productgroepen meeteelt, is het aantal nu 29, tegen de voorgestelde zeven (aardnoten, aardnotenolie, katoen, cacao, koffie, bananen en koper; koper maakt thans geen deel uit van het mechanisme). De door de Raad van Advies genoemde producten thee, sisal en ijzererts blijken alle tot de gekozen producten te behoren. Bovendien voorziet de conventie in eventuele uitbreiding van de regeling met andere producten van vergelijkbare betekenis en instabiliteit. Naast onbewerkte basis-

producten bevatten de genoemde groepen tevens producten met een zekere (lage) graad van bewerking.

• De overdracht van middelen gebeurt niet automatisch, maar op verzoek door de ACP-landen. Blijkt bij onderzoek van de aanvraag, dat er handelsverlegging heeft plaatsgevonden of dat de totale exportsituatie gunstig is, dan zal overleg worden gepleegd tussen het ACP-land en de EG-Commissie.

• Bij de vaststelling van de werkelijke waarde van de export wordt uitgegaan van de handelsstatistieken van de ACP- en de EG-landen. De referentiewaarde is een voortschrijdend gemiddelde van de werkelijke exportwaarden in vier aan de aanvraag voorafgaande jaren (marktnoteringen en vaste volumina worden niet gebruikt, zoals in het Advies bepleit).

• Voor de armste ontwikkelingslanden worden speciale voorzieningen getroffen. Echter, de in het voorstel opgenomen en door de Raad bekritiseerde principes van een verhoging ad hoc van de referentieprijzen of van korting op de referentiehoeveelheden komt men in de verdragstekst in het geheel niet tegen. De „voorkeurs”behandeling van de armste en ongunstig gelegen ontwikkelingslanden bestaat nu daaruit, dat de voorgeschreven mate van afhankelijkheid van het basisproduct lager is (2½% van de totale uitvoeropbrengsten), en dat men eerder in aanmerking komt voor een overdracht (nl. als de werkelijke waarde 2½% onder de referentiewaarde blijft). Beide percentages zijn voor de overige begunstigde ACP-landen op 7½% vastgesteld. Terwijl in de regel de conventie voorziet in stabilisatie van de opbrengsten van export naar de EG, vallen voor een aantal van de armste landen — overeenkomstig het Advies — alle opbrengsten uit export van de betrokken producten er onder, ongeacht de bestemming. De op deze wijze bevoordeelde landen zijn momenteel Burundi, Ethiopië, Guinee-Bissau, Rwanda en Swaziland. Voor de armste en ongunstig gelegen landen vindt de overdracht als schenking plaats (24 van de 46 ACP-landen).

• Van de overige landen wordt de terugbetaling verlangd, gebaseerd op prijs- en volume-ontwikkeling van hun werkelijke export (oorspronkelijk was het op de prijsontwikkeling alleen). Als aan het einde van de looptijd van de conventie geen terugbetaling heeft plaatsgehad, kan de EG-Raad van ministers beslissen om van terugvordering af te zien.

• De ACP-landen beslissen zelf hoe zij de verkregen middelen zullen gebruiken. Zij zullen de Commissie achteraf over de besteding inlichten.

• De Commissie beschikt voor het

5) Een technische beschrijving van het mechanisme zoals voorzien in de conventie van Lomé werd o.a. gegeven in de Europa-bladwijzer in *ESB* van 21 mei 1975, blz. 490.

stabilisatiesysteem over een fonds van 375 mln. rekeenheden voor de vijf jaar waarin de conventie loopt. Per jaar kan men in principe 75 mln. RE besteden. De door de Raad van Advies bepleite additionaliteit van middelen is niet bereikt; het stabilisatiefonds maakt deel uit van het Europees Ontwikkelingsfonds. Wel is de omvang van het EOF belangrijk groter dan in de periode van de laatste Yaoundé-Associatie (1971-1975).

Slotopmerking

Het bovenstaande biedt twee gezichtspunten. Men kan het bekijken als een „test-case” van actieve deelname van Nederland aan de totstandkoming van een onderdeel van het Europese ontwikkelingsbeleid. Daarnaast maakt het een oordeel mogelijk over het exportstabilisatiemechanisme van de conventie van Lomé op zich.

Ervan uitgaande dat de regering het advies van de Raad bij de onderhandelingen binnen de EG ter tafel heeft gebracht, kan men constateren dat met de geuite kritiek goeddeels rekening is gehouden in de verdragstekst. Het Nederlandse standpunt heeft aldus meegeholpen aan de verbetering van de spelregels voor stabilisatie van exportopbrengsten van de ACP-landen.

Intussen is er ook op het thans tot stand gebrachte exportstabilisatiemechanisme kritiek uitgeoefend, en op sommige punten terecht. Een onweerlegbaar bezwaar is dat het discriminerend werkt ten opzichte van de niet-ACP-landen. Immers, belangrijke hoeveelheden van bijv. palmolie en hout worden op de EG-markt uit Azië ingevoerd, koffie en bananen uit Latijns-Amerika.

Ten aanzien van de kritiek dat een dergelijke afspraak wereldwijde grondstoffenovereenkomsten in de weg staat, kan men het volgende opmerken. Voor de periode sinds de oprichting van de EEG in 1958 tot nu toe kan niet worden aangetoond, dat bij *afwezigheid* van speciale banden tussen de EG en Afrika internationale grondstoffenovereenkomsten gemakkelijker tot stand zouden zijn gekomen en bevredigender zouden werken dan nu het geval is. Er bestonden gedurende die tijd verschillende associatieverdragen, en er moet worden gezegd dat de grondstoffenovereenkomsten niet erg doeltreffend waren. Het causale verband dat door de critici wordt gelegd, kan inderdaad bestaan maar kan evengoed fictief zijn. In het laatste geval maakt het uitblijven van een nauwe samenwerking tussen de EG en de Afrikaanse landen de zaak alleen maar erger.

Het mechanisme wordt door de critici te beperkt gevonden. In een recent interview merkte prins Claus terecht op, dat „de politici niet verder kunnen springen dan de polsstok van hun volk lang is”. De politieke wil van de Europese volken (en die bestaan niet alleen uit Nederlanders) is in 1975 zo, dat de sprong naar een exportstabilisatie-mechanisme van de conventie van Lomé een succes mag worden genoemd. Deze omstandigheid kan men negeren — ze wordt daarom niet minder waar.

Tenslotte, aan vrijwel elke succesrijke handeling gaat een periode van leren vooraf. Waarom zou men niet aan de EG deze leertijd voor het werken met een nieuw instrument toestaan, opdat ze later, wanneer ook de politieke wil van Europa zich heeft ontwikkeld, een meer omvattend systeem aan kan?

M. Hulsman-Vejsová

Prof. Mr. G. H. A. Schut: Produktenaansprakelijkheid. Tjeenk Willink, Zwolle, 1974, 302 blz., f. 52,50.

Produktenaansprakelijkheid („products-liability”) is een begrip, dat de laatste jaren steeds meer in de belangstelling is komen te staan. Wat wordt nu onder produktenaansprakelijkheid verstaan? Er zijn diverse omschrijvingen voor te geven, doch het meest eenvoudig zou men het kunnen omschrijven als de aansprakelijkheid van de leverancier voor schade veroorzaakt door geleverde goederen.

De oorsprong van de gehele ontwikkeling van de produktenaansprakelijkheid ligt in de Verenigde Staten. De discussie is daar op gang gekomen door de zaak „Winterbottom v. Wright”. Bijna een eeuw lang heeft de rechtspraak onder de invloed gestaan van deze uitspraak, welke bekend is geworden als de z.g. „no privity-no liability”-regel. Dit houdt in dat de oorspronkelijke verkoper van ge-

brekkige zaken niet aansprakelijk is voor uit het gebrek voortvloeiende schade van anderen dan de onmiddellijke koper. Ook in Nederland is produktenaansprakelijkheid „in” en heeft zij grote toekomst, zo schrijft Prof. Mr. G. H. A. Schut in het voorwoord van zijn boek *Produktenaansprakelijkheid*.

Schut was in ons land één van de eerste mensen die over dit onderwerp schreven. In 1965 kwam van zijn hand een preadvies voor de Calvinistische Juristen Vereniging over produktenaansprakelijkheid. Na dit preadvies zijn er nog diverse publikaties verschenen, onder meer van H. Beekhuis (*Produktenaansprakelijkheid; op de grenzen van komend recht*, opstellen aangeboden door Prof. Mr. J. H. Beekhuis, 1969); H. Köster (*Produktenaansprakelijkheid en verzekering in het bijzonder in West-Duitsland, De Verenigde Verzekeringsspers*, 1971, nr. 48); P. M. L. Rosenberg (*De produktenaansprakelijkheid bezien in samenhang met art. 6.3.13 Ontwerp NBW en de verzekeringmogelijkheden, Verzekeringssarchieff*, deel 44, 1967) en P. M. Witteman (*Buitencontractuele bescherming tegen produktenrisico naar Nederlands recht*).

Hoe waardevol de diverse publikaties ook mogen zijn, we misten tot op heden een breder opgezet werk en alleen al daarom is het onderhavige boek van Schut bijzonder welkom. Bij de samenstelling van dit boek is Schut uitgegaan van zijn preadvies, hetwelk hij thans aan de hand van de nieuwe ontwikkelingen heeft uitgediept.

Het boek is voor een breed publiek toegankelijk en is zeker niet voor juristen alleen geschreven. De eerste vier hoofdstukken (I: Inleiden, II: Groepering van gevallen, III: Ontwikkelingen in maatschappij en recht, IV: Stelplecht en bewijslast) gaan duidelijk in op de juridische achtergrond van de produktenaansprakelijkheid. Dit inzicht is noodzakelijk alvorens de ontwikkelingen in de diverse landen te kunnen bestuderen. Ik zal niet te veel ingaan op de eerste hoofdstukken, aangezien de door Schut geschetste ontwikkelingen in de diverse landen het meest interessant zijn.

De aansprakelijkheid van de leverancier voor schade veroorzaakt door geleverde produkten wordt door Schut gesplitst in een contractuele en een wettelijke aansprakelijkheid. Bij de contractuele aansprakelijkheid wordt een onderscheid gemaakt tussen de algemene wanprestatie-regeling (art. 1279 BW e.v.) en de speciale verborgen-gebrekenregeling. Buiten contact kan de gelaedeerde de fabrikant of handelaar alleen aanspreken uit onrechtmatige daad.

Produktenaansprakelijkheid kan zich voordoen in een bonte mengeling van gevallen. Het is niet zo eenvoudig een overzichtelijke indeling van de vele gevallen te maken, omdat daarbij verschillende criteria kunnen worden gehanteerd en de grenzen vaak onduidelijk zijn.

Schut komt tot de volgende drieling,

waarin fout en fase worden gecorrigeerd:

1. constructiefouten;
2. fabricage-, montage-, assemblage- en controlefouten;
3. instructiefouten.

Een andere indeling is uiteraard ook mogelijk; zo voegt men er in Duitsland nog wel een vierde groep aan toe (ontwikkelingsrisico).

Na enig juridisch inzicht in de problematiek verworven te hebben, beschrijft Schut op een meer dan voortreffelijke wijze de ontwikkeling in de diverse landen. De bakermat van de ontwikkeling van de produktenaansprakelijkheid ligt in de VS. Het is derhalve meer dan terecht, dat Schut in zijn boek veel aandacht besteedt aan de VS.

Ik had er de voorkeur aan gegeven, dat wat de indeling van het boek betreft na de inleiding eerst de ontwikkelingen in de VS was behandeld en pas daarna Engeland. Niet de ontwikkeling in de VS sluit nauw aan bij die van Engeland, doch juist andersom! Aan de hand van verschillende „cases” wordt de ontwikkeling goed geschetst en juist door het vermelden van de diverse uitspraken van de „Courts” krijgen we een uiterst lezenswaardig geheel.

We zien, dat we na de „no privity-no liability”-regel een geleidelijke ontwikkeling krijgen, waarbij de aansprakelijkheid van de fabrikant steeds groter wordt. Het vereiste van „privity” beschermde de fabrikant ook tegen de gevolgen van eigen onzorgvuldigheid. Zelfs als zijn gedrag bijna crimineel kon worden genoemd en het toegebrachte leed zeer ernstig was, stond het vereiste van „privity” het opleggen van een schadevergoedingsplicht in de weg.

Deze consequenties waren zo langzamerhand moeilijk aanvaardbaar en de „Courts” trachtten enig onderscheid te maken tussen zaken die voor de mens „inherently dangerous” zijn en zaken, welke dat niet zijn. De eerste belangrijke stap in de richting van de aftakeling van de „no privity-no liability”-regel werd gezet in de zaak „Thomas and Wife v. Winchester” (1852). In latere „cases” werd het toepassingsgebied van deze nieuwe regel geleidelijk uitgebreid tot produkten, die op zich zelf niet gevaarlijk zijn, maar slechts gevaarlijk worden bij foutieve vervaardiging.

Zeer belangrijk voor de ontwikkeling van de moderne produktenaansprakelijkheid is de zaak *Mc Pherson v. Buick Motor Co.* (1916). De hier naar voren gebrachte argumenten zijn in de VS gemeengoed geworden. De fabrikant van een produkt heeft tegenover het publiek een verplichting van „duty of care”, hetgeen inhoudt, dat hij bij de productie en de levering de zorg en de voorzichtigheid aan de dag dient te leggen, die een „reasonable man” onder identieke omstandigheden zou betonen.

De doorbraak van de „strict liability” komt in 1963 bij de zaak „Greenman v.

Yuba Power Products”, waarbij wordt beslist, dat de objectieve aansprakelijkheid van de fabrikant een aansprakelijkheid „in tort” is, welke volledig losstaat van het contractenrecht. De verkoper heeft het recht binnen zekere grenzen zijn aansprakelijkheid contractueel te beperken of uit te sluiten. Wat betreft de handelskoop wordt deze mogelijkheid van „contracting out” algemeen aanvaardbaar geacht, doch men staat er kritischer tegenover wanneer het consumentenkoop betreft. Schut strooit in zijn boek nogal met Engelse uitdrukkingen, doch dat is hier zeker terecht, daar een Nederlandse vertaling de zaak niet duidelijker zou maken.

Na de Amerikaanse ontwikkelingen komen in de hoofdstukken 7 en 8 West-Duitsland, Frankrijk en België aan de orde. Veel later dan in de Angelsaksische landen is in West-Duitsland, evenals elders op het Europese vasteland, de wetenschappelijke belangstelling voor het vraagstuk van de produktenaansprakelijkheid tot ontwikkeling gekomen. Op de 47e Duitse juristendag in september 1968 te Neurenberg stond voormeld probleem centraal. Ook in West-Duitsland kent men twee mogelijkheden om tot de aansprakelijkheid van de fabrikant of leverancier te komen: de contractuele en de delictuele.

Veel aandacht besteedt Schut aan het bekende „kippe”-arrest (BGH, 28 november 1968). Deze uitspraak is zonder meer baanbrekend geweest voor de verdere ontwikkeling in West-Duitsland. Het betrof hier een geval van inenting tegen kippepest met een ondeugdelijk vaccin, waardoor de kippepest toch uitbrak. Het BGH besliste, dat de benadeelde eerst moet bewijzen, dat zijn schade is ontstaan door een objectief gebrek, doch indien eenmaal dit bewijs is geleverd, dan ligt het meer op de weg van de producent, dan van de benadeelde de toedracht op te helderen en het bewijsrisico te dragen.

In Frankrijk en België heeft de uitbreiding van de aansprakelijkheid niet in de sfeer van het civiele delict, maar in de sfeer van het contract plaatsgevonden. Een typisch Franse figuur is de „action directe”, te vergelijken met de rechtstreekse actie van art. 6 WAM. Deze figuur maakt het de benadeelde koper mogelijk de oorspronkelijke verkoper rechtstreeks aan te spreken, dus met voorbijgaan van zijn wederpartij.

In de jaren zestig werd ook in ons land belangstelling getoond voor de produktenaansprakelijkheid. Geruchtmakende affaires, zoals *Planta* en *Softenon* spraken duidelijk tot de verbeelding van het publiek en toonden aan, welke catastrofale gevolgen kunnen ontstaan door het in de handel brengen van een produkt, dat achteraf schadelijk blijkt te zijn.

Ook in het hoofdstuk over Nederland treffen we weer veel rechtspraak aan. Evenals in de andere landen is de ontwik-

keling dusdanig, dat de aansprakelijkheid van verkoper of fabrikant steeds groter wordt. Art. 1401 is de hoeksteen van de produktenaansprakelijkheid. Niet alleen buiten contract, want ook in de contractuele verhoudingen komt aan deze bepaling een overheersende betekenis toe. In het *Moffekit*-arrest (HR, 25 maart 1966, NJ 1966, 279) heeft de Hoge Raad een goede basis gelegd voor de ontwikkeling van de produktenaansprakelijkheid op grond van art. 1401 BW door te stellen, dat het in het verkeer brengen van ondeugdelijke zaken op zich zelf niet onrechtmatig is, maar dat er bijkomende omstandigheden (reclame, gevaarlijkheid, ontoereikende controle enz.) kunnen zijn, die een bepaalde handelwijze tot een onrechtmatige bestempelen.

Recent in het geheugen ligt de „lekkende warmwaterkruik” (HR, 2 februari 1973, NJ, 1973, 315), waarbij een pasgeboren baby brandwonden opliep, toen een warmwaterkruik gevuld met kokend water begon te lekken. De Hoge Raad heeft hier naar mijn mening een mooie kans laten liggen om te anticiperen op art. 6.3.13 Ontwerp NBW, hetgeen luidt: „degene die een produkt vervaardigt en in het verkeer brengt of doet brengen, dat door een hem onbekend gebrek gevaar oplevert voor personen of zaken, is, indien dit gevaar zich verwezenlijkt, aansprakelijk als ware het gebrek hem bekend, tenzij hij bewijst, dat het gebrek noch aan een fout van hemzelf of van een ander, die in zijn opdracht voor het produkt werkzaam was, noch aan het falen van door hem gebezigde hulpmiddelen is te wijten”.

Het Hof in Arnhem had bepaald, dat het van algemene bekendheid en een ervaringsregel is, dat bedkruiken, van welke soort van sluiting ook voorzien, soms lekken langs de sluiting. De Hoge Raad heeft het arrest vernietigd op grond van het feit, dat het Hof aan de onderhavige kruik onvoldoende aandacht had besteed. Zij had verzuimd de onderhavige kruik te onderzoeken. Door te anticiperen op art. 6.3.13 NBW zou de fabrikant aansprakelijk kunnen worden gesteld, tenzij hij bewijst (omgekeerde bewijslast), dat het gebrek noch aan een fout van hem zelf of van een ander die in zijn opdracht voor het produkt werkzaam was, noch aan het falen van door hem gebezigde hulpmiddelen is te wijten.

Schut pleit ervoor, dat art. 6.3.13 NBW op het punt van de bewijslastverdeling reeds thans kan worden toegepast. Echter ten aanzien van het instaan voor de fouten van niet-ondergeschikten en het instaan voor het falen van technische hulpkracht stelt Schut zich nog altijd op het standpunt, dat een analogische toepassing van art. 1403 lid BW op „personen tot wie men in een zodanige betrekking staat dat men voor hun doen en laten verantwoordelijk is” gewenst is.

De laatste twee hoofdstukken behandelen het internationaal privaatrecht en het verzekeringsaspect. Ik zal in dit kader

hier niet op ingaan, doch het blijkt wel, dat het boek van Schut geen facet van de problematiek onbesproken laat.

Het geheel is een gedegen en zeer boeiend geschreven boek geworden, waaraan zeer grote behoefte bestaat. We zitten nog midden in de ontwikkeling, want het is duidelijk, dat de bestaande „kaders” te nauw zijn. Dank zij de studie van Schut beschikken we thans over een volledig overzicht van de ontwikkelingen in binnen- en buitenland. Het is een boek, dat geen enkele jurist eigenlijk mag missen. We moeten de ontwikkelingen blijven volgen en wellicht zien we in de toekomst van Schut nog een aanvulling op dit terrein. Ik ben benieuwd wat er dan van het artikel 6.3.13 Ontwerp NBW is overgebleven.

O. E. Meijer

J. Overbeek: History of population theories. Rotterdam University Press, 1974, 232 blz., f. 49,50.

Bevat een overzicht van de diverse scholen op het gebied van de demografie van Plato en Aristoteles tot heden. Een inzicht in dit overzicht verschaft de volgende samenvatting van de inhoudsopgave:

1. Introduction; 2. Historical population growth; the facts; 3. Before mercantilism; 4. Mercantilism, Physiocracy and population theory; 5. From classical to modern malthusianism (1775-1914); 6. Refutations of overpopulation theories (1800-1914); 7. The revival of fears of overpopulations; 8. Arguments against overpopulation ideas (1918-1940); 9. Declining population growth and economic stagnation (1930-1940); 10. The threat of overpopulation in modern times (1945 and after); 11. Denial of overpopulation fears (1945 and after); 12. Presentday population theories; 13. Conclusions.

Constructing to-morrow's agriculture. Report on a cross-national research into alternative futures for European agriculture. Bulletin nr. 38, Afdelingen voor sociale wetenschappen aan de Landbouwhogeschool, Wageningen, 1975, 90 blz.

In het kader van „Plan Europe 2000”, geïnitieerd door de European Cultural Foundation te Amsterdam, ging in september 1970 een project van start, genaamd: „Farming in society towards the year 2000”. Dit project zou aanvankelijk in twee fasen worden voltooid, maar de ECF besloot af te zien van het laten uitvoeren van de tweede fase. In bovengenoemd rapport, geredigeerd door A. J. Jansen, wordt verslag gedaan van het verrichte werk en van de bereikte resultaten in de eerste fase. Na in hoofdstuk 1 het centrale thema te hebben gedefinieerd, wordt in hoofdstuk 2 en 3 ingegaan op de doeleinden en methodiek van het project. De kern

van het rapport vermeldt de resultaten verkregen door discussies in een aantal nationale „workshops” en in één Europese „workshop”, welke waren georganiseerd ter behandeling van het centrale thema: „what should be the role and functions of farming in future Western Europe”. Deze resultaten verschaften de basis voor vier alternatieve agrarische utopieën, t.w. 1. landbouw als „an efficient production system”; 2. landbouw als „the basis of a stable economy”; 3. landbouw als „a basis for a harmonious society”; 4. landbouw als „the basis of an egalitarian society”. Het rapport wordt besloten met enkele slotopmerkingen ter evaluatie van de methode en van de resultaten.

CBS: Statistiek der bedrijfsongevallen 1972. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1974, 31 blz., f. 6.

Bevat de uitkomsten van een statistische bewerking van de gegevens betreffende de bedrijfsongevallen en beroepsziekten, die in 1972 werden aangegeven bij het Directoraat-Generaal van de Arbeid.

Britain 1975. Central Office of Information, Londen, 1975, 518 blz., £ 3.15.

De 26e editie van het officiële Britse handboek, dat informatie verschaft over het land, de bevolking, de overheidsorganisatie, de economie enz. van Groot-Brittannië. Door het uitgebreide register zeer bruikbaar als naslagwerk.

Peter R. Odell en Kenneth E. Rosing: The North Sea Oil Province. Kogan Page, Londen, 1975, 74 blz., £ 20.

Rapport van een onderzoek over de in de Noordzee voorkomende olie-reserves, die van 1969 t/m 2029 te exploiteren zijn. De belangrijkste conclusie is dat de officiële schattingen van deze reserves driemaal te laag zijn.

CBS: Draadindustrie, fabrieken van stampwerk uit stafmateriaal en aanverwante bedrijven 1971. Staatsuitgeverij, Den Haag, 1974, 22 blz., f. 5.

Produktiestatistiek van de in de titel genoemde bedrijven over 1971.

H. J. Heeren en Ph. van Praag (red.): Van nu tot nul: bevolkingsgroei en bevolkingspolitiek in Nederland. Aula 531, Het Spectrum BV, Utrecht/Antwerpen, 1974, 357 blz., f. 12,50.

Het Nederlands Interuniversitair Demografisch Instituut nam het initiatief om ter gelegenheid van het door de Verenigde Naties uitgeroepen „Wereldbevolkingsjaar 1974” een publikatie het licht te doen zien waarin de bevolkingsproblematiek van Nederland op overzichtelijke wijze wordt geschetst.

Deel één van het boek stelt het bevolkingsvraagstuk aan de orde. De plaats van Nederland te midden van het bevolkingsvraagstuk in de wereld en in

Europa wordt geschetst, alsmede de historische ontwikkeling van onze bevolking in de 19e en begin 20e eeuw.

Deel twee stelt een aantal demografische kernbegrippen aan de orde, met name huwelijksluiting, vruchtbaarheid, voortplanting, sterfte. Dit deel eindigt met een blik op de toekomst aan de hand van de nieuwste prognosecijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek.

Deel drie behandelt de gevolgen van de bevolkingsontwikkeling op verschillende terreinen: de economie, de ruimtelijke ordening en de binnenlandse migratie. Dit deel besluit met een discussie over de kwaliteit van het bestaan in zijn verhouding tot de kwantitatieve ontwikkeling.

Deel vier is gewijd aan de bevolkingspolitiek: de normen en waarden waaraan een dergelijke politiek moet voldoen, welk soort van politiek in Nederland gewenst is, welke doelstellingen daarbij als richtlijn kunnen dienen en in hoeverre een dergelijke politiek haalbaar is.

De auteurs gaan uitvoerig in op het in november 1973 verschenen interim-rapport van de bevolkingscommissie onder voorzitterschap van Prof. Dr. P. Muntendam. De ontwikkelingen daarna worden in het laatste hoofdstuk afzonderlijk samengevat, waarbij ook op de *Oriënteringsnota ruimtelijke ordening* wordt gewezen.

ESB

Mededeling

Economie en sociologie

Op dinsdag 9 september en woensdag 10 september a.s. organiseert de Faculteit der Economische Wetenschappen van de Rijksuniversiteit te Groningen een symposium met als thema: „Economics and sociology: towards an integration”. Inleidingen worden verzorgd door: Prof. N. J. Smelser: On the relevance of economic sociology for economists; Prof. K. W. Kapp: In defense of institutional economics; Prof. P. M. Blau: Administrative investments in work organizations; Prof. A. G. Gruchy: Institutional versus orthodox economics; T. Huppel: Anomie and inflation; Prof. I. Gadourek: Convergence and diversification in methodologies of economics and sociology.

Plaats: Hotel Braams, Gieten (Drenthe). Kosten: f. 50; incl. hotel-reservering: f. 70. Inlichtingen: T. Huppel, secretaris symposium, postbus 800, Groningen. Aanmelden door overmaking van de kosten naar Rabo bank Groningen, rekeningnummer 3251.87.800 of op het gironummer 802777 t.a.v. T. Huppel, secretaris symposium, postbus 800, Groningen.

Het INSTITUUT voor ONDERZOEK van OVERHEIDSUITGAVEN

zoekt wegens vertrek van één van de medewerkers per 1 september a.s. een

ECONOOM

Tot zijn of haar taak zal o.m. behoren het doen van onderzoek op het terrein van het uitgavenbeleid van de overheid en het verzorgen van publikaties, mede op grond van verricht onderzoek.

Gedacht wordt aan een medewerker die

- *belangstelling heeft voor het overheidsbeleid en de daaraan verbonden financiële aspecten*
- *zich aangetrokken voelt tot wetenschappelijk onderzoek*
- *over een goede pen beschikt.*

Ervaring met economisch onderzoek en/of bekendheid met statistische methodieken strekt tot aanbeveling.

Het Instituut heeft de rechtsvorm van een stichting. De arbeidsvoorwaarden zijn zoveel mogelijk dezelfde als die van de wetenschappelijke medewerkers aan een universiteit of hogeschool. Al naar gelang van bekwaamheden, ervaring en leeftijd heeft de benoeming plaats in de rang van wetenschappelijk medewerker (max. f 3.334,-), wetenschappelijk medewerker 1e klasse (max. f 3.937,-) of wetenschappelijk hoofdmedewerker (max. f 5.487,-).

Inlichtingen zijn te verkrijgen bij en sollicitaties kunnen worden gericht aan de Directeur van het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven, Anna Paulownastraat 58B, Den Haag (tel. (070) 64.58.73).

RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

Bij de vakgroep planologie en demografie i.o., in de sub-fakulteit der Geografie kan worden geplaatst een

DEMOGRAFISCH GESCHOOLDE WETENSCHAPPELIJKE MEDEWERKER(STER) (Dr., Drs.),

(vac.nr. LP 750622).

Hij (Zij) zal — in samenwerking met de aanwezige hoofdmedewerker demografie en in overleg met Prof. Drs. G. J. van den Berg — in elk geval worden belast met:

- Het medevezorgen van een demografisch onderwijsprogramma, gericht op Europa en meer in het bijzonder op Nederland (groot en klein bijvak voor studenten van diverse studierichtingen)
- het verrichten van wetenschappelijk onderzoek terzake, eventueel participatie in het Nationaal Programma van demografisch onderzoek.

Binnen de sectie demografie van de vakgroep wordt voorts veel aandacht besteed aan onderwijs en onderzoek inzake de demografie der niet-westerse gebieden.

Aanstelling en salariëring geschiedt overeenkomstig het rangenstelsel van wetenschappelijk medewerker.

Inlichtingen kunnen worden verkregen bij de hoogleraar, Prof. Drs. G. J. van den Berg, tel. (050) 11 68 28 (privé: (050) 18 03 10).

Schriftelijke sollicitaties binnen 1 maand na het verschijnen van dit blad te richten aan de Afdeling Personeelszaken van de Rijksuniversiteit, Broerstraat 5, Groningen, onder vermelding van het vacaturenummer.